

Небојша ПОРЧИЋ*

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју
Београд

МАРИЈА, СЕСТРА СРПСКЕ КРАЉИЦЕ ЈЕЛЕНЕ

Анстракт: Сразмерно бројни изворни подаци о Марији, сестри српске краљице Јелене, супруге краља Уроша I, показали су се кључним за решавање питања Јелениног порекла које је дуго измицало истраживачима и још није добило одговарајући одјек у историографији. Поред тога, Марија је и сама била значајна историјска личност чије породичне везе и животни пут одражавају сву сложеност политичких и верских односа у југоисточној Европи током 13. века. Рад најпре још једном разматра питање Маријиног и Јелениног порекла, да би затим, на трагу неколико студија које су недавно објављене у иностранству, приказао Маријин животни пут, кроз брак са истакнутим бароном Латинског царства Анселмом од Кајоа, преко боравака у Краљевини Сицилији, Француској и Србији, до података о њеном потомству.

Кључне речи: Марија од Кајоа, Анселм (III) од Кајоа, Анселм (IV) од Кајоа, Ева од Кајоа, краљица Јелена, Краљевина Сицилија, Латинско царство, Србија, Угарска, 13. век

Abstract: Relatively numerous source data about Mary, the sister of Serbian queen Helen, the wife of King Uroš I, proved to be crucial for resolving the long-elusive issue of Helen's origins. However, Mary was in her own right an important historical personality, whose family links and life course mirror the complexity of political and religious relations in southeastern Europe in the 13th century. The paper begins by readdressing the issue of Mary's and Helen's origins, which has not met with an appropriate response in historiography. Then, following in the path of several studies recently published abroad, it sheds light on Mary's life course, from her marriage to Anselm of Cayeux, a prominent baron of the Latin Empire, through her stay in the Kingdom of Sicily, France and Serbia, to the data on her offspring.

Keywords: Mary of Cayeux, Anselm (III) of Cayeux, Anselm (IV) of Cayeux, Eva of Cayeux, Queen Helen of Serbia, Kingdom of Sicily, Latin Empire, Serbia, Hungary, 13th century.

* nebojsa.porcic@f.bg.ac.rs

У својим животописима српског краља Стефана Уроша I и његове супруге краљице Јелене, њихов млађи савременик архиепископ Данило II о Јеленином пореклу и породици каже тек толико да је она била „од царскога племена, од фрушкога (тј. францускога) рода“ и „кћи славних родитеља, који су били у великом богатству и слави“.¹ Као супруга једног и мајка двојице српских краљева из династије Немањић током по много чему преломног раздобља друге половине 13. и првих деценија 14. века, Јелена је имала значајну историјску улогу која је сразмерно добро посведочена у изворној грађи. Ипак, поменути Данилови подаци – чија уопштеност, чак и када се узму у обзир жанровске особености његових састава, одаје утисак срачунате неодређености – допринели су да ова српска владарка постане загонетна личност која лако побуђује машту шире јавности, али тешко доспева у средиште историографских истраживања.² Можда баш услед те већ уврежене загонетности, када је 1982. године амерички слависта Гордон Мак Данијел дошао до прецизног и врло убедљивог одговора на питање Јелениног порекла,³ тај вредан резултат који је отворио могућност да се њена појава, присуство и делатност у српској средини коначно сагледају у светлости њених породичних веза није наишао на одговарајући одјек у нашој историографији. Напротив, Мак Данијелово решење неретко је примано са, рекло би се, претераном уздржанашћу,⁴ док је у случајевима када је узимано у разматрање, то чињено узгред и без дубље анализе.⁵ С друге стране, у последњих

¹ Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа српских* (прир. Ђ. Даничић), Загреб 1866, 8, 58 (превод: Данило Други, *Животи краљева и архиепископа српских. Службе* (прир. Г. Мак Данијел – Д. Поповић), Београд 1988, 49, 81).

² Након пионирске студије Ч. Мијатовић, „Ко је краљица Јелена?“, *Летопис Матице српске* 217/1 (1903) 1–30, једини референтни рад о Јелени дуго је био Г. Суботић, „Краљица Јелена Анжујска – ктитор црквених споменика у Приморју“, *Историјски гласник* 1–2 (1958) 131–147.

³ G. L. McDaniel, „On Hungarian-Serbian Relations in the Thirteenth Century: John Angelos and Queen Jelena“, *Ungarn Jahrbuch* 12 (1982–1983) 43–50.

⁴ На пример, О. Кандић, *Манастир Градац – историја и архитектура манастира*, Београд 2005, 49; *Српски биографски речник IV*, Нови Сад 2009, 357–358 (Ђ. Бубало); М. Поповић, *Српска краљица Јелена између римокатоличанства и православља*, Београд 2010, 10, 27–32.

⁵ На пример, В. Станковић, *Краљ Милутин*, Београд 2012, 18–19, 52–54; S. Marjanović-Dušanić, „La saintete feminine et les cultes dynastiques en Serbie medievale: la sainte reine Helene d’Anjou“, у: *Les réseaux familiaux: Antiquité tardive et Moyen Âge* (éd. В. Caseau), Paris 2012, 126, и А. Узелац, *Под сенком пса. Татари и јужнословенске земље у другој половини 13. века*, Београд 2015, 93–94.

неколико година, у иностраној историографији појавила су се чак три прилога који се опширно и детаљно надовезују на Мак Данијелове налазе – најпре је самостални истраживач Никола Петровић понудио другачију претпоставку о Јеленином пореклу,⁶ потом је млади мађарски медијиста Данијел Бачођоји истражио неке трагове Јелениних породичних веза који воде према Угарској,⁷ да би на крају Филип Ван Трихт, стручњак за историју Латинског царства, додао низ нових запажања и закључака којима је Јеленино порекло и удају за српског владара сместио управо у политички контекст односа између Србије и те државне творевине коју су на централном делу територије Византијског царства створили крсташи из Западне Европе након што су 1204. године освојили византијску престоницу Цариград.⁸

У жељи да се у нашој историографији скрене пажња на теме начете Мак Данијеловим решењем проблема порекла краљице Јелене и новијим прилозима који се на њега надовезују, овај рад усредсредиће се на једину личност коју расположива средњовековна грађа изричито помиње као припадника Јеленине изворне уже породице – њену сестру Марију. Наиме, подаци о Јелениним породичним везама и начинима на које су оне долазиле до изражаја у великој мери се тичу управо Марије, а чак и када то није случај, њихово блиско сродство омогућава да се претпоставке и закључци који су изношени у вези с Јеленом изложе у склопу Маријине биографије.⁹ Поред тога, Марија и сама по себи заслужује историографску пажњу. У ширем контексту историје југоисточне Европе у раздобљу након крсташког освајања Цариграда, она нуди упечатљив пример жене из високих друштвених слојева која је својим пореклом и животним путем повезивала готово све најважније одреднице веома сложене историјске

Анализи у чијем би средишту била краљичина личност донекле се приближава Б. Стојковски, „Краљица Јелена и Угарска“, у: *Јелена – краљица, монахиња, светитељка*: тематски зборник радова посвећених краљици Јелени (ур. К. Митровић), Манастир Градац 2015, 41–47.

⁶ N. Petrovich, „La reine de Serbie Hélène d’Anjou et la maison de Chaources“, *Crusades* 14 (2015) 167–181.

⁷ D. Bácsatyai, „A 13. századi francia–magyar kapcsolatok néhány kérdése“, *Századok* 151/2 (2017) 237–278.

⁸ F. Van Tricht, „Latin Emperors and Serbian Queens: Anna and Helena. Genealogical and Geopolitical Explorations in the Post-1204 Byzantine World“, *Frankokratia* 1 (2020) 56–107.

⁹ Одредница о Марији коју доноси *Српски биографски речник* VI, 45 (И. Коматина), веома је сажета и показује сличну уздржаност по питању њеног порекла као и радови о њеној сестри наведени горе, нап. 4.

ситуације створене на том простору – преовлађујући византијски православни културно-цивилизацијски круг, „домаће“ католичке чиниоце на његовим северним и западним рубовима, те њихове истоверце придошле са Запада у освајачком таласу; Грке, Словене, Угре, Латине и Фруге. С друге стране, у контексту српске историје, она пружа један од најранијих, али и најбоље документованих, примера блиских сродника средњовековних српских владарки страног порекла који су посредством те родбинске везе део својих живота провели у српској средини, одражавајући тиме један особени вид интеракције између средњовековне Србије и њеног окружења.

Најбољу потврду Маријиног значаја за истраживања о краљици Јелени пружа чињеница да су управо подаци који се тичу Марије омогућили Мак Данијелу да дође до одговора на питање Јелениног порекла. Још почетком осме деценије 19. века научној јавности је предочен документ Карла I Анжујског, краља Сицилије, издат 7. јуна 1280. године и забележен у регистрима његове канцеларије,¹⁰ из којег се сазнаје да „племенита госпођа“ Марија de Chauris са својим сином и пратњом креће на пут у Србију „како би видела госпођу краљицу Србије, своју сестру“. Готово тачно годину дана касније (4, односно 5. јуна 1281), још два документа из анжујских регистара говоре о „племкињи“ Марији de Chau која се „враћа“ у Србију са посланицима српског краља¹¹ – додуше, овога пута

¹⁰ Регистри канцеларије јужноиталијанских владара из анжујске династије, изузетно драгоцен извор за историју јужне Италије и читавог Средоземља, чувани су у архиву у Напуљу, али су током Другог светског рата потпуно уништени. Године 1950. напуљски архивисти покренули су пројекат њихове реконструкције на основу сачуваних архивских помоћних средстава, ранијих издања и других расположивих извора. До 2010. у склопу едиције *Registri della cancelleria angioina* (=RCA) објављено је 50 томова реконструисане грађе, углавном за раздобље од 1265. до 1295. године. О историјату регистара и њиховој реконструкцији видети N. Porčić, „Serbia in the Registers of the Angevin Chancery (1265–1295). An Attempt at Reconstruction“, *Initial* 8 (2020) 119–124, са упутницама на старију литературу.

¹¹ Сва три документа први је у облику краћих извода објавио В. Макушев, „Итаљанске архивы и хранящиеся въ нихъ материалы для славянской истории II. Неаполь и Палермо“, *Приложение къ XIXму тому Записокъ Императорской академии наукъ* 3, Санктпетербургъ 1871, 31. Након тога, уследила су и друга издања (нажалост, поново само у облику извода или регеста), од којих су нека послужила као основ за реконструкције у оквиру едиције RCA (RCA XXIII, 51; XXIV, 121; XXV, 50). Упоредна анализа издања из RCA и Макушевљевог рада,

Карло I не помиње њено сродство са српском краљицом,¹² али каже да је Марија „удовица покојног племенитог мужа Анселма de Chau“ и назива је својом „најдражом/милом рођаком по крви (consanguinea)“, што би с обзиром на то да је Карло био млађи брат француског краља Луја IX Светог (1226–1270) значило сродство са француском краљевском кућом Капета. Ове податке Мак Данијел је повезао са три папска писма, такође одавно објављена у изводима или регестима, којима папе Иноћентије IV и Александар IV дозвољавају склапање, а потом и опстанак једне брачне заједнице упркос томе што је између супружника установљено постојање крвног сродства, најпре у четвртном и петом, а потом и у трећем и четвртном степену. У првом писму, од 15. јула 1253, супружници су именовани као Анселм de Keu и Марија, „кћер Матилде, господарице Пожеге, кћери грофице Viennensis“, при чему су као подносиоци молбе за дозволу наведени управо поменута грофица и „цар цариградски, ујак Матилдин“. ¹³ Друго писмо (13. јануар 1254) адресирано је на „племића Анселма, сина племића de Quo, и племкињу Марију, кћер покојног Калојована“, ¹⁴ док су примаоци трећег писма (15. јануар 1255) назначени једноставно као „племић Анселм, господар de Keu, и Марија, његова жена“ .¹⁵

Из ових података Мак Данијел је извео закључак да је Марија de Chours/ Chau, удовица Анселма de Chau, поменута 1280–1281, идентична са Маријом, невестом и супругом Анселма de Keu/Quo, поменутом 1253–1255, као и да су родитељи те Марије били Калојован и Матилда, господарица Пожеге, која је била кћер грофице Viennensis и сестричина цара који је владао у Цариграду 1253. године. Такође, с обзиром на податак из 1280.

који није коришћен у пројекту реконструкције, уродила је одређеним изменама и допунама, како у текстовима докумената тако и у њиховој идентификацији и датовању – N. Porčić, „Serbia in the Registers“, 147–150.

¹² Помен српске краљице у регесту који је искоришћен као подлога реконструкције писма од 4. јуна у RCA XXIV, 121, по свему судећи не потиче из самог писма, већ од настојања аутора регеста да ради информативности у њега укључи и податке које пружају други извори – конкретно, Карлово писмо из 1280. године. За поређење регеста и извода из оригиналног текста писма видети N. Porčić, „Serbia in the Registers“, 148–149).

¹³ *Les registres d'Innocent IV*, vol. III (ed. É. Berger), Paris 1897, 289, no. 6862.

¹⁴ *Ibidem*, 351, no. 7178.

¹⁵ *Les Registres d'Alexandre IV*, vol. I (ed. C. Bourel de La Roncière), Paris 1895, 13, no. 48.

према којем је Марија била сестра српске краљице Јелене,¹⁶ сви подаци о Маријином пореклу и породици важили би и за њу. Поред тога, амерички истраживач је извршио прецизнију идентификацију поменутих Маријиних и Јелениних сродника. У цару који је 1253. владао у Цариграду лако се препознаје Балдуин II из породице Куртене, који се на престо Латинског царства попео још 1228. Претходно су титулу латинског цара носили његов брат Роберт и њихов отац Петар, син једног од млађих синова француског краља Луја VI Капета (1108–1137).¹⁷ Исто тако, међу Балдуиновим бројним сестрама није било тешко пронаћи грофицу *Viennensis* – овај латински облик племићког предиката несумњиво указује на Маргарету, супругу (тачније, од 1252, удовицу) Анрија, грофа од Вијандена, замка и насеља у данашњем Луксембургу. Маријина мајка Матилда била је дакле, према Мак Данијелу, дете из овог брака, склопљеног око 1215. Ни идентитет Маријиног оца Калојована није представљао већи проблем. Реч је о надимку Јована Анђела, сина византијског цара Исака II Анђела (1185–1195) из брака са Маргаретом, кћерком угарског краља Беле III (1173–1196). Након што је Исаков покушај да поврати византијски престо 1203–1204. довео до његове смрти, пада Цариграда у руке крсташа и успоставе Латинског царства, Маргарета се удала за крсташког вођу Бонифација, маркиза од Монферата, који је од дела освојених византијских територија створио за себе краљевину са седиштем у Солуну. Некадашња царица је новом мужу убрзо родила сина Димитрија, Јовановог млађег полубрата, али пошто је Бонифације већ 1207. погинуо, Димитријево право наследства над Солунском краљевином наишло је на оспоравања других припадника породице Монферат. Током наредних десетак и више година, Маргарета се у Солуну борила за Димитријева права, да би се потом ипак вратила у своју постојбину Угарску, где јој је најкасније 1223. краљ Андрија II, њен брат, доделио поседе на југу земље, у близини српске границе, са тежиштем у области Срема.¹⁸ На том простору коначно се поново улази у траг и њеном сину Јовану „Калојовану“ Анђелу, који се 1227. јавља као

¹⁶ Јелена, додуше, није поменута именом, али други подаци сведоче да се ради управо о њој (видети ниже, нап. 83), а не рецимо о супрузи српског краља који је владао те 1280. године – Јелениног сина Стефана Драгутина.

¹⁷ Посебно о Балдуину: F. Van Tricht, *The Horoscope of Baldwin II. Political and Sociocultural Dynamics in Latin-Byzantine Constantinople*, Leiden 2019. О његовом огранку породице Куртене: A. Saunier-Seité, *Les Courtenay: destine d'un illustre famille bourguignonne*, Paris 1998, 113–210.

¹⁸ Сачувана је папска потврда тог дара: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia* I (ed. A. Theiner), Romae 1859, 39, br. 80.

„син племените Маргарете, бивше царице цариградске“, а 1235/36. као „господар Срема и жупан Ковинске жупаније“.¹⁹ Осим тога што је Маргарету и Јована збринуо поседима, Андрија II је несумњиво утицао и на избор Јованове невесте. Од 1215. угарски краљ је био у браку са Јоландом Куртене,²⁰ сестром латинских царева Роберта и Балдуина II и грофице Маргарете од Вијандена. Према томе, брак између Калојована, сестрића краља Андрије, и Матилде, сестричине Андријине краљице Јоланде, деловао је као својеврстан одраз краљевског брачног пара и додатна спона између двеју породица.

Резултати до којих је дошао Мак Данијел остављају мало простора за приговоре, а још мање за другачија решења која би боље повезала расположиве податке о Маријиним и Јелениним пореклу. Покушај једног таквог решења понудио је Никола Петровић. Он је кренуо од запажања да Марија, за коју се у писму Карла Анжујског из јуна 1280. каже да је сестра српске краљице, носи племићки предикат *de Chauris*, док се за Марију која се помиње јуна 1281. наводи да је удовица Анселма *de Chau*. Пошто је утврдио да се уз Анселмово име нигде не јавља облик *Chauris*, Петровић је закључио да је тај облик заправо Маријин – а тиме и Јеленин – племићки предикат по рођењу и повезао га са још неколико особа које се помињу као *de Chauris* у анжујским регистрима тог времена. У тим особама исправно је препознао припаднике старе и истакнуте француске племићке породице *de Chaouces* из грофовије Мен, једног од францускихседа Карла I Анжујског.²¹ Ипак, Петровићеву тезу да су Марија и њена сестра, српска краљица Јелена, биле изданци породице *de Chaouces*

¹⁹ *Vetera monumenta*, 72, бр. 149; *Codex diplomaticus Hungariae* (ed. G. Fejer), IV/1, Budaе 1829, 27. Маргаретиним и Јовановим присуством у јужним крајевима Угарске недавно се исцрпно бавио Ђ. Харди, „Један прилог питању византијског наслеђа на тлу Овостраног Срема (*Sirmie Citerioris*)“, *Зборник радова Византолошког института* 54 (2017) 117–142, са упутима на обимну старију литературу. Поред Јована, Маргарета је у Угарску довела и Виљема, свог млађег сина из брака који је у неком тренутку након Бонифацијеве смрти склопила са француским племићем Николом од Сент-Омера, истакнутим властелином у крсташком Атинском војводству – F. Van Tricht, *The Latin Renovatio of Byzantium. The Empire of Constantinople, 1204–1228*, Leiden–Boston 2011, 381–382, нап. 112; Б. Стојковски, „Краљица Јелена и Угарска“, 41–43; Ђ. Харди, „Један прилог“, 123–125.

²⁰ П. Рокаи и др., *Историја Мађара*, Београд 2002, 63.

²¹ N. Petrovich, „La reine de Serbie“, 173–178.

уверљиво је одбацио најпре Бачођоји,²² а онда и Ван Трихт,²³ при чему су обојица истраживача остали при Мак Данијеловом решењу.

Остављајући по страни овај очигледно промашени покушај, чини се да постоји само један начин на који се Мак Данијелови закључци о Маријином и Јеленином пореклу могу оборити – оспоравањем истоветности брачног пара Анселм–Марија поменутог 1253–1255. са брачном везом о којој сведочи помен Анселмове удовице Марије више од четврт века касније.

²² D. Bácsatyai, „A 13. századi francia–magyar kapcsolatok“, 249, нап. 50. Мађарски истраживач је стекао утисак да Петровић покушава да покаже како су Јеленина сестра Марија de Chauris и Анселмова удовица Марија de Chau различите личности, па је скренуо пажњу да је у том случају нејасно зашто Марија de Chau путује у Србију, а поготово се тешко могу објаснити каснији подаци према којима је управо особа са тим предикатом дуже време живела у Србији и тамо добила поседе (видети ниже, нап. 81–83). У ствари, Петровић је изгледа започео рад с идејом о две различите Марије (уп. N. Petrovich, „La reine de Serbie“, 172), али је онда под теретом истих оних података на које је указао Бачођоји постепено и, рекло би се, дискретно прешао на решење према којем се ради о „девојачком“ и „удатом“ племићком предикату једне исте особе (Ibidem, 177, нап. 42). Наравно, од целе ове сложене конструкције много вероватније делује решење које је понудио Бачођоји – да је у писму из 1280. дошло до грешке писара – утолико пре што су начини писања племићких предиката двеју породица били међусобно слични и, нарочито у случају Маријине породице, прилично неустаљени (видети и ниже, нап. 65, 66, 86, 94, 96), а и одсуство помена Маријиног мужа могло је отежати одређивање њене породичне припадности.

²³ F. Van Tricht, „Latin Emperors“, 58–60. За разлику од Бачођојија, Ван Трихт се осврнуо на Петровићеву завршну тезу – да су Марија de Chauris и Марија de Chau иста особа, потекла из породице de Chaources, која је први пут наведена са „девојачким“, а други пут са „удатим“ племићким предикатом. С тим у вези, приметио је да при таквом решењу не би било јасно на који је начин Марија била „рођака по крви“ Карла I Анжујског, јер о таквом сродству између Капета и породице de Chaources нема података. Такође, док Мак Данијелов закључак о Маријином и Јеленином пореклу у потпуности оправдава речи Данила II о „царском“ пореклу српске краљице, за породицу de Chaources нема података о иоле ближем сродству са владарским кућама, како оним значајним за српску средину тако и неким другим (упадљиво је, иначе, да Петровић у свом закључку прећуткује Данилове речи о „царском“ пореклу и цитира само део који говори о „француском роду“ и „богатству и слави“ Јелениних родитеља – N. Petrovich, „La reine de Serbie“, 181). Најзад, Ван Трихт примећује да Петровић, иако наводи Мак Данијелов рад, потпуно игнорише тамо саопштене податке из папских писама о пореклу Марије, супруге Анселма de Keu/Quo – податке који јасно именују њену мајку, бабу по мајци, ујака и оца, при чему нико од њих не припада породици de Chaources.

Сам Мак Данијел био је свестан овог проблема, нарочито с обзиром на донекле различите облике Анселмовог племићког предиката – de Keu/Quo 1253–1255. и de Chau 1281.²⁴ У покушају да премости овај јаз, амерички истраживач је у издањима анжујских регистара за период 1273–1274. нашао више помена Анселма де Чау, при чему је његов предикат бележен и као Chaul, Chaulis, па и Caen.²⁵ Мада га то није навело да посумња у истоветност овог Анселма са Анселмом de Keu/Quo, Мак Данијел је и сам исказао чуђење над толиким варијацијама у имену једне очигледно значајне личности. Стога је изнео претпоставку да је Анселмов предикат потицао од топонима Кеу или Кљ, како је тада називано место Баноштор у Срему, Маријиној постојбини, објашњавајући облике забележене у анжујским регистрима као покушаје његовог записивања од стране италијанских и француских писара.²⁶ При том, услед непажње или неслагања, Мак Данијел се уопште није осврнуо на то да је још почетком 20. века аутор прве посебне студије о краљици Јелени, Чедомиљ Мијатовић, закључио да иза предиката Маријиног супруга стоји племићка породица de Caueux пореклом из севернофранцуске покрајине Пикардије,²⁷ која је имала веома истакнуту улогу у Латинском царству.²⁸ Тим трагом су ипак пошли други истраживачи – у најновије време и најподробније Филип Ван

²⁴ G. McDaniel, „Hungarian-Serbian Relations“, 48–50.

²⁵ Чини се да је овај последњи облик, идентичан са називом важног средњовековног града у француској покрајини Нормандији, ипак последица грешке издавача текстова из анжујских регистара, који су помешали у средњовековним латинским рукописима често врло слична слова п и ц – дакле, анжујски писар је овде највероватније употребио облик Caen.

²⁶ G. McDaniel, „Hungarian-Serbian Relations“, 46, 48.

²⁷ Тамо се, на обали Ламанша, јужно од ушћа реке Соме, налази градић Caueux-sur-Mer.

²⁸ Ч. Мијатовић, „Ко је краљица Јелена?“, 15–18. Иако је дао сразмерно опширан и у основи тачан приказ историјата ове породице у Латинском царству, Мијатовић јој је због сличности предиката придодao и припаднике породице de Chaurces који се помињу у анжујским регистрима. У томе га је исправио С. Јиречек, *Geschichte der Serben I*, Gotha 1911, 219, и „Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien. Studien zur Kulturgeschichte des 13.-15. Jahrhunderts“, III, *Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-Historische Klasse* 58/2 (1914) 36–37 (превод: К. Јиречек, *Историја Срба I*, Београд 1952, 181–182; II, 265–266), који је упозорио да се ради о две породице, али је при том Маријиног супруга Анселма сврстао међу de Chaurces, сматрајући да нема везе са цариградским de Caueux.

Трихт²⁹ – који су се суочили са чињеницом да се у цариградском огранку породице de Сауех, чији је предикат забележен у облицима Chau, Каеи и Шеу, име Анселм јављало у више генерација, вероватно се везујући за најстаријег мушког наследника. Упркос тешкоћама које овај обичај ствара у препознавању различитих личности, Ван Трихт је дошао до закључка да је Маријин супруг био Анселм III, унук Анселма I, учесника у крсташком походу из 1204, и син Анселма II и Евдокије Ласкарис, кћерке Теодора I Ласкариса, византијског племића који се после пада Цариграда прогласио за цара на преосталим византијским територијама у Малој Азији са седиштем у Никеји. Овај Анселм се помиње на простору Латинског царства у раздобљу пре него што ће византијским заузећем Цариграда 1261. та држава практично престати да постоји, да би десетак година касније заједно са Балдуином II био забележен као избеглица на јужноиталијанском двору Карла I Анжујског.

С обзиром на облике племићког предиката цариградског огранка породице de Сауех и наведене податке о њеном припаднику Анселму (III), чији трагови воде од латинског Цариграда до јужне Италије, више не може бити никакве разумне сумње да је управо он био Анселм de Кеу/Quo који је 1253–1255. добио папску дозволу да ступи у брак са Маријом, сестричином Балдуина II, а онда и Анселм de Chau, покојни муж Марије која је 1280. и 1281. из јужне Италије путовала код своје сестре, српске краљице, праћена писмима Карла Анжујског. На тај начин, једнако снажну потврду добија и истоветност Марије из 1280–1281. са Маријом чије је порекло Мак Данијел реконструисао на основу података папских писама из 1253–1255. Но, поред података о Маријином пореклу, поменута папска писма пружају и најбоље расположиве податке о хронологији најранијег раздобља њеног живота. С обзиром на то да се у првом писму (15. јул 1253) даје дозвола за склапање брака, док се у другом (13. јануар 1254) допушта његова консумација, а у трећем (15. јануар 1255) потврђује да брак може остати на снази иако је након консумације утврђен још ближи степен сродства између супружника,³⁰ да би у то време могла имати минимални узраст за склапање и консумацију брака (12 година) Марија се морала родити најкасније око 1240. Одређивање доње хронолошке границе је доста сложеније. За почетак, о времену склапања брака између

²⁹ F. Van Tricht, „Latin Emperors“, 58–59 и нап. 9, са упутницама на старију литературу. Видети такође D. Bácsatyai, „A 13. századi francia–magyar kapcsolatok“, 248–251.

³⁰ Видети горе, нап. 13–15.

њених родитеља нема никаквих непосредних података, а могући распон је чак и нешто шири него што је Мак Данијел својевремено мислио. Наиме, Филип Ван Трихт је утврдио да Маријина мајка Матилда није била кћерка Маргарете Куртене из њеног брака са Анријем од Вијандена, већ из претходног брака са Раулом, господарем Исудена у француској покрајини Бери – у свом тестаменту састављеном јула 1212, у присуству супруге Маргарете, Раул је завештао 50 либри својој „кћеркици Матилди“ за њен будући мираз.³¹ То значи да је она, чак и ако је јула 1212. имала само годину или две, већ око 1223. била у брачном узрасту, баш као и Јован Анђео, који је несумњиво био знатно старији од ње.³²

Овај широки временски распон за датовање Маријиног рођења (око 1223 – око 1240) могао би се донекле сузити на основу општеприхваћеног става да је Марија била млађа од своје сестре Јелене. Тај став има чврсту подлогу у околности да је у време када је Марија ступала у брак са Анселмом, Јелена по свему судећи већ рађала свог другог сина са српским краљем Урошем, будућег краља Милутина.³³ Међутим, чак и ако се прихвати да је Марија била млађа сестра, распон се теоретски сужава само померањем доње границе за годину-две, остављајући више него довољно простора за најразличитије комбинације. Једна од њих била би и да су Марија и Јелена биле само полусестре. Тој претпоставци не би противречило ништа од Мак Данијелове аргументације, јер подаци које је он искористио тичу се, строго узевши, само Маријиних родитеља. Заиста, ако се као *terminus post quem* за склапање брака између Јована Анђела и Матилде може узети тек 1233. година, када је умрла угарска краљица Јоланда Куртене, Матилдина тетка за коју се с разлогом сматра да је била кључна личност у успостављању ове везе,³⁴ то у Матилдином случају оставља чак пуну деценију за неки претходни брак из којег се могла родити Јелена, док је за Јована то раздобље још осетно дуже. Мак Данијел се на ову могућност није осврнуо, али она није промакла

³¹ F. Van Tricht, „Latin Emperors“, 61, 63. Тестамент је објављен у J. Du Bouchet, *Histoire généalogique de la maison royale de Courtenay*, Paris 1661, Preuves 260–261. Ван Трихт помиње износ од 500 либри, иако у наведеном издању стоји *quinquaginta*.

³² Јован Анђео се највероватније родио крајем 12. века – *Српски биографски речник* 4, Нови Сад 2009, 431 (С. Ћирковић).

³³ Време Милутиновог рођења утврђује се превасходно на основу података византијског писца Нићифора Григоре – *Византијски извори за историју народа Југославије* VI, Београд 1986, 171, нап. 48 (коментар: С. Ћирковић).

³⁴ Видети горе, нап. 20.

Ван Трихту.³⁵ Пошто је најпре констатовао да нема података да су Јован Анђео или Матилда улазили у неки други брак осим међусобног, он је покушао да пронађе додатне аргументе у речима којима Јеленино порекло описује архиепископ Данило II. С тим у вези, приметио је да се Јеленин „фрушки род“ може односити само на једног од потенцијалних родитеља, мајку Матилду, док је за помен „царскога племена“ проценио да би се могао односити на обоје, будући да су и Анђели и породица Куртене давали цареve, што му је било довољно да закључи да су Марија и Јелена биле сестре по оба родитеља.³⁶ Ипак, мада такво решење заиста делује највероватније, треба имати у виду да наведени докази нису коначни и да се сразмерно лако могу заобићи – на пример, претпоставком да је Јован Анђео и у првом браку имао супругу француског порекла која је родила будућу српску краљицу Јелену.

Управо је Ван Трихт на упечатљив начин искористио још једну могућност коју нуди широки распон година када су се Марија и Јелена могле родити – могућност да су у том раздобљу саме сестре биле у браковима који би претходили оним досад познатим. Конкретно, у документима из 1240, 1241. и 1244. године он је пронашао податке о извесној „Јелени, нећаки (nep̄tis) покојног Димитрија, светлог краља солунског“, коју је цар Балдуин II сматрао законитом наследницом солунске краљевине пошто је Димитрије у међувремену умро у изгнанству. У тој Јелени, која је 1240. забележена као супруга једног од латинских господара острва Еубеје, док се већ 1244. помиње као удовица са четворо деце, Ван Трихт је склон да препозна будућу српску краљицу.³⁷ Не улазећи у степен вероватности такве претпоставке, на овом месту довољно је приметити да је она – онако како је изложена – начелно одржива, што јој у контексту биографије Јеленине сестре Марије даје значај најближег могућег упоредног сведочанства о различитим опцијама које могу да отворе оскудни расположиви подаци. Поред тога, она посебно снажно скреће пажњу на питање ко је и из

³⁵ F. Van Tricht, „Latin Emperors“, 62–63, 64.

³⁶ Утисак је да би се овај закључак могао додатно оснажити управо на трагу приступа који је примено Ван Трихт – наиме, иако је неспорно да су и Анђели и породица Куртене давали цареve, чини се да је у српској средини Данилова алузија на „царско племе“ најпре могла да се односи на Јована Анђела, који је био син једног византијског цара. Наравно, то не значи да Данило није могао имати у виду и Јеленино вишеструко „царско“, то јест, владарско порекло – по Јовану Анђелу, она би била унука византијског цара Исака II и праунука угарског краља Беле III, а по мајци Матилди праунука латинског цара Петра Куртенеа, који је и сам био унук француског краља Луја VII.

³⁷ F. Van Tricht, „Latin Emperors“, 64–74.

којих разлога могао изабрати супружнике Калојованових и Матилдиних кћерки. Што се тиче Маријиног брака са Анселмом од Кајоа, ствари у том погледу делују прилично јасне. Калојован Анђео, поменут 1235/36. као господар Срема и ковински жупан, јавља се и током наредних година у више повеља свог брата од ујака, угарског краља Беле IV, као један од најистакнутијих сведока из редова световних достојанственика краљевства, да би после једног таквог помена у новембру 1242. нагло нестао из извора, што указује да је убрзо после тога сишао са животне позорнице.³⁸ Без мушких наследника, његова удовица Матилда тешко да је могла да задржи управу над важним пограничним подручјем попут Срема и околних области.³⁹ Стога се чини вероватним да је она сразмерно брзо сведена на звање жупанице/господарице Пожеге у Славонији, са којим се јавља у две повеље из 1250.⁴⁰ Суочавајући се са таквом променом статуса у угарској средини, која се може описати као природна постепена маргинализација, Матилда се сасвим очекивано при решавању кћеркиног брачног статуса окренула својој куртенејској породици, утолико пре што су јој и мајка, уважена удовица грофа од Вијандена, и ујак, цариградски цар, још били живи и утицајни. Као резултат тога, поменути двојац појавио се у улози подносилаца молбе папској курији,⁴¹ али делује сасвим извесно да њиховом – пре свега Балдуиновом – утицају треба приписати и избор Маријиног супруга, истакнутог барона из Балдуиновог царства. Теже је рећи да ли је тај избор био подстакнут једноставним настојањем да се нађе одговарајућа „прилика“ у средини коју је невестина мајка Матилда могла сматрати „матичном“ или је постојала и нека политичка рачуница. Након 1235, када је после краљице Јоланде умро и њен супруг Андрија II, док је

³⁸ Упутнице на помене Јована Анђела у угарским повељама даје Ђ. Харди, „Један прилог“, 125, нап. 39.

³⁹ Наредна личност која се јавља са титулом „господара“ тих крајева био је опет један блиски рођак угарских краљева – руски кнез Ростислав Михаилович, муж Ане, кћерке Беле IV. Иако прва вест о њему у том својству потиче тек из 1254, обично се сматра да је он на тај положај дошао знатно раније – Ђ. Харди, „Господари и банови Оностраног Срема и Мачве у 13. веку“, *Споменица Историјског архива „Срем“* 8 (2009) 70–72; исти, „Један прилог“, 128–129.

⁴⁰ *Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica* I/2 (ed. I. Szentpétery), Budapest 1927, 281 (5. јул 1250); *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* (ed. T. Smičiklas), IV, Zagreb 1906, 433 (21. новембар 1250). У повељи од 5. јула 1250. Матилда је названа „удовицом господина Јована“.

⁴¹ Иначе, околност да су Марију заступали мајка и други старији рођаци може се узети као показатељ да је она морала бити, ако не сасвим, а онда бар сразмерно млада, па и да јој је ово био први брак.

њихова кћер јединица удата за краља далеког Арагона, утицај Куртенеа у Угарској морао је знатно опасти, па би се одлука да по свему судећи једина преостала неудата припадница угарског огранка те лозе ступи у брак са припадником цариградског латинског племства могла тумачити и као наставак узмицања из угарске средине, али и као покушај да се позиције у њој ојачају увођењем мушке фигуре репрезентативног порекла и статуса.⁴²

Током скоро две деценије након добијања последње папске брачне дозволе почетком 1255. године, у расположивим изворима се не наилази на вести о Марији. Уместо тога, могу се пратити само наговештаји о кретању њеног супруга Анселма од Кајоа. Он се 1260. још помиње у Цариграду,⁴³ па се може претпоставити да га је тамо затекао и пад града у византијске руке 1261, те да је пред византијским трупама побегао на сличан начин као и његов господар Балдуин II, који се укрцао на једну венецијанску лађу. У ствари, с обзиром на то да се следећи пут у расположивим изворима јавља као „коморник цара цариградског“, врло је вероватно да је и током наредних година изгнанства често био уз Балдуина, док је овај покушавао да заинтересује поједине западне владаре за покретање новог крсташког рата којим би повратио своје царство. Тај следећи помен Анселма од Кајоа већ је везан за Краљевину Сицилију, државу која је поред истоименог острва обухватала и јужни део Италије и чији је владар 1266. године постао Карло, гроф Анжуа, брат француског краља Луја IX. Човек великих амбиција и знатних способности, Карло је намеравао да из свог новог краљевства, стратешки постављеног у средишту Медитерана, оживи посустали крсташки покрет – чију је ударну снагу чинило управо француско витештво – и покрене још један талас експанзије западног хришћанства према муслиманским и православним областима Африке, Блиског истока и југоисточне Европе. Са тим циљем, он је маја 1267. у Витербу склопио споразум са Балдуином II, обећаваши му помоћ у обнови Латинског царства у замену за велики део територија које том приликом буду освојене и прелазак неких преосталих крсташких државица, попут

⁴² У сваком случају, Ван Трихтово тумачење да се радило о „додатном учвршћивању цариградско-јужноугарско-српске осовине“ (F. Van Tricht, „Latin Emperors“, 98–99) делује претерано, с обзиром на то да Матилда и Марија нису ни изблиза задржале положај који је у јужној Угарској имао Јован Анђео.

⁴³ Овај помен везан је за неуспели византијски напад на град, приликом којег су нападачи, према византијском писцу Георгију Акрополиту, управо од Анселма очекивали да одигра улогу „тројанског коња“ – D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus and the West*, Cambridge (Mass.) 1959, 75–77; F. Van Tricht, *The Horoscope of Baldwin II*, 58–60, нарочито нап. 18.

Кнежевине Ахаје, под Карлову врховну власт.⁴⁴ Од тада, као што сведоче записи из анжујских регистара, Балдуин је са сином Филипом углавном боравио у јужној Италији, ишчекујући Карлов поход и примајући од њега провизије од којих се издржавао.⁴⁵

Године 1270. у тим записима јављају се коначно подаци о Анселму од Кајоа. На дан 13. јуна, у Напуљу, у присуству самог сицилијанског краља, његових синова Карла и Филипа, цара Балдуина и других јужноиталијанских и константинопољских угледника, Анселм de Chau, „коморник царства Романије“, склопио је уговор са Дрогом од Бомона, „маршалом краљевства Сицилије“, којим се обавезао да ће маршалу дати своју кћер Еву за жену у року од месец дана након што маршал стигне на двор угарског краља Стефана. Уз невесту је обећан и мираз од 3.000 либара, за чију је исплату као залог Анселм уступио маршалу све своје поседе у Француској, и 600 марака сребра од поседа које је имао или које ће стећи у Латинском царству „након што та земља буде повраћена из руку расколника и непријатеља“. Са своје стране маршал је обећао да ће Ева добити најмање трећину добара која он буде стекао након склапања брака. Најзад, сам краљ Карло, „имајући у виду службе поменутог Анселма и маршала“, али и „сродство по крви којим је Ева за нас везана“, дао је свој пристанак на постигнути споразум и обећао да ће након консумације брака доделити Еви и њеном и Дроговом потомству извор прихода у износу од 100 унчи злата на територији свог краљевства.⁴⁶ Поред тога, отприлике у исто време, један други запис бележи да Анселм, којег Карло I том

⁴⁴ О Карлу Анжујском и његовој источној политици: S. Runciman, *The Sicilian Vespers: A History of the Mediterranean World in the Later Thirteenth Century*, Cambridge 1958; D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus*, 189–371; J. Dunbabin, *Charles I of Anjou: Power, Kingship and State-Making in Thirteenth-Century Europe*, London 1998. На овом месту може се истаћи да је придев „Анжујска“, који се традиционално придодaje имену српске краљице Јелене као последица околности да је веома дуго њена једина поуздано утврђена родбинска веза било међусобно сродство које су помињали јужноиталијански Анжујци, неоправдан не само из генеалогских, него и из историјских разлога. У време Јелениног рођења некаква анжујска лоза није ни постојала – грофовија Анжу била је део француског краљевског домена све до 1246, када ју је Луј IX доделио Карлу, који је тиме постао родоначелник нове лозе анжујских грофова.

⁴⁵ RCA I–VII, према регистрима, под Baldovino, Filippo, Filippo.

⁴⁶ RCA IV, 156–157. У анжујским регистрима о овом послу постојале су најмање још две забелешке – једна, данас позната само у облику сасвим кратке напомене (RCA III, 80), може се према фолијацији датирати у почетак 1270. године, па би се према томе могла односити на неки прелиминарни договор између Анселма и маршала, док је друга, сачувана као нешто обимнији регест (RCA V, 29), по свему

приликом назива „драгим пријатељем“, намерава да пошаље посланика „Стефану, светлом краљу Угарске“.⁴⁷

Ако све претходно речено није било довољно, податак да је Анселм de Chauz 1270. године, шеснаестак година након склапања брака између Анселма de Keu/Quo и Марије, кћерке Калојована и Матилде, имао кћерку Еву која је према средњовековним мерилима била дорасла за удају може се сматрати и коначним доказом идентичности пара Анселм–Марија из 1253–1255. и истоимених супружника који се јављају у јужној Италији после 1270. Поред тога, Евин брачни уговор доноси низ других значајних појединости. Са генеалогске стране, ту је изричита изјава јужноиталијанског владара да је Ева његова крвна рођака. Са становишта заједничких планова краља Сицилије и изгнаних цариградских Латина, упечатљива су очекивања обнове Латинског царства, али и величина „инвестиције“ коју је Анселм у виду мираза уложио у свог будућег зета, Карловог војсковођу, чије су обавезе пак остајале условљене успехом подухвата – готово би се могло рећи да се радило о умањеној, приватној верзији споразума из Витерба. Ипак, највећу пажњу привлачи одредба према којој ће Анселм дати своју кћер за жену маршалу од Бомона у року од месец дана након што маршал стигне код угарског краља Стефана. Ова формулација, како је добро запазио Данијел Бачођоји,⁴⁸ указује на то да се Ева није налазила са оцем у јужној Италији, него са друге стране Јадрана, у постојбини своје мајке, те да је и венчање требало да буде тамо обављено.⁴⁹ Анселмова спремност да се његова кћерка уда на брзину у његовом одсуству, у спрези са поменутиим повољним условима који су дати младожењи, сведочи о извесној журби латинског коморника и његовој решености да прилика коју је препознао као добру не буде пропуштена.

Прилика је била повољна и у политичком смислу. Крајем 1269. Карло I је са угарским краљем Стефаном V закључио споразум о склапању бракова

судећи представљала још један препис споразума од 13. јуна, само са погрешним датумом (23. јун).

⁴⁷ RCA IV, 96. Податак је сачуван као један у низу кратких регеста без датума. Најближи забележени датум, који је у изворном регистру био записан пет листова раније, јесте 16. мај.

⁴⁸ D. Bácsatyai, „A 13. századi francia–magyar kapcsolatok“, 260.

⁴⁹ Треба напоменути да у једином сачуваном регесту другог примерка споразума (RCA V, 29; видети горе, нап. 46), који је сачинио заслужни истраживач напуљског архива из 19. века Камило Мињери-Ричио, стоји да ће се венчање обавити у року од месец дана по маршаловом повратку из Угарске. Ипак, чини се да поверење треба поверити првом примерку који је познат на основу два преписа и више других забелешки.

између Карловог истоименог сина и престолонаследника и Стефанове кћерке Марије, те Карлове кћерке Изабеле и Стефановог најстаријег сина Ладислава – Дрого од Бомона спремао се да путује у Угарску управо да би отпратио малу Изабелу до њеног новог дома. Стефан V је у то време још био само „млади краљ“ и престолонаследник свог оца Беле IV, са којим је током претходних година имао низ сукоба.⁵⁰ Када је Бела почетком маја 1270. умро, његове присталице су у страху од Стефанове освете журно побегле из земље. Најистакнутија међу њима је била Белина кћерка Ана, удовица руског кнеза Ростислава Михаиловича који се јавља као први наредни забележени господар Срема после смрти Јована Анђела. Анселм од Кајоа је у време када је склапао коначни споразум о кћеркином венчању и отправљао свог посланика новоустоличеном угарском краљу Стефану V лако могао знати за ове догађаје.⁵¹ Стога се чини основаном претпоставка да се Анселмова порука Стефану V није тицала само Евиног брака, него и тежње да се с ослонцем на порекло супруге Марије – које је, с обзиром на Евин боравак у Угарској, очигледно још имало одређени значај у тој средини – обезбеде положаји у угарском краљевству. С тим у вези, веома је упадљиво да се у једном Стефановом документу из јуна 1272, у списку сведока, јавља „господин Анселм“ са звањем жупана Ковинске жупаније, које је својевремено носио управо Јован Анђео, као и жупана њој суседне Карашке жупаније.⁵² Мада се то не може тврдити са потпуном сигурношћу, тешко је у овом податку не препознати управо Маријиног мужа.⁵³ У ствари, иако се Марија у вези с овим збивањима не помиње, не

⁵⁰ За збивања у Угарској овог времена видети: P. Engel, *The Realm of Saint Stephen. A History of Medieval Hungary, 895–1526*, London–New York 2001, 105–107; П. Рокаи и др., *Историја Мађара*, 84–88. О идеолошком подтексту Карловог повезивања са угарском владарском кућом: J. Dunbabin, *The French in the Kingdom of Sicily*, Cambridge 2011, 189–190, са упутницима на ранију литературу.

⁵¹ Могућност да је Анселм већ знао за Белину смрт допушта и D. Bácsatyai, „A 13. századi francia–magyar kapcsolatok“, 260–261, али доста опрезније, сходно својој процени да је Анселм посланика Стефану упутио „у данима након 16. маја 1270“. Ипак, с обзиром на положај који је запис о упућивању посланика заузимао у одговарајућем регистру (видети горе, нап. 47), чини се вероватнијим да се то десило неколико недеља касније.

⁵² *Regesta regum stirpis Arpadianae* II/1, 156–157; *Diplomatički zbornik V*, 635.

⁵³ Идентификацију коју је извршио D. Bácsatyai, „A 13. századi francia–magyar kapcsolatok“, 261, прихвата и F. Van Tricht, „Latin Emperors“, 99. Околност да „господин Анселм“ није добио на управу Срем, језгро некадашњих поседа Јована Анђела, може се објаснити тиме да је краљ Стефан одлучио да остави ту област Ростислављевом и Анином сину Бели, који је, за разлику од своје мајке, остао у земљи и изјавио верност новом владару.

би било необично да је она у њима имала активну улогу. На пример, лако се може замислити да је она у годинама након пада Латинског царства обезбедила породици уточиште у својој угарској постојбини, можда баш код Стефана V, који је 1262. од оца изнудио да му као „младом краљу“ преда врховну власт над источним и југоисточним областима краљевства, укључујући и Срем.⁵⁴ Штавише, ништа не стоји на путу претпоставци да је и Марија, макар повремено, боравила у Угарској, попут – па и поред – своје кћерке Еве.

Повољне околности за делатност Анселма од Кајоа у Угарској ипак нису потрајале. Непуна два месеца након помена „господина Анселма“ као ковинског и карашког жупана, краљ Стефан V је умро, остављајући престо малолетном сину Ладиславу IV. Стефанови противници су се вратили из изгнанства и унутрашњи сукоби су обновљени.⁵⁵ У тим околностима, Анселм је изгубио своје положаје⁵⁶ и о његовом присуству у Угарској више нема никаквог трага. Напротив, он је изгледа тада решио да се окрене непосредном учешћу у великом подухвату Карла I против обновљеног Византијског царства. Маја 1273. сицилијански краљ именовao га је за свог „капетана и генералног викара у Краљевству Албаније“, које је Карло 1272. основао од анжујских упоришта у Драчу и другим местима албанског приобаља како би му послужило као полазна основа за освајање византијских територија.⁵⁷ У овом новом својству, Анселм се до краја 1273. учестало јавља у документима из анжујских регистара.⁵⁸ Један од докумената, по први пут након 1253–1255, помиње и Маријино име – према штуром регесту који је сачуван, 30. децембра 1273. краљ Карло I наредио је свом намеснику у Апулији да се „Марији, супрузи Анселма de Chau“ додели одређена новчана свота.⁵⁹ Још 23. јануара 1274. Карло је из Бриндизија наређивао да се Анселму у Драч шаље жито за снабдевање војске, али већ до 24. марта краљ је сазнао да његов капетан у Албанији више није био међу живима – тог дана издат је налог краљевом чиновнику у Ђовинацу, градићу на обали Апулије северно од Барија, да пошаље на

⁵⁴ P. Engel, *The Realm of Saint Stephen*, 106; П. Рокаи и др., *Историја Мађара*, 87.

⁵⁵ Једна од жртава био је Бела Ростиславић, који је убијен ујесен 1272.

⁵⁶ Већ од новембра 1272. као ковински и карашки жупан помиње се Лаврентије, краљевски пехарник – *Diplomatički zbornik* VI, 8, 22, 34.

⁵⁷ RCA X, 116. О анжујском Краљевству Албаније и походима против Византије у ово време: D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus, 1189–1261*; A. Ducellier, *La façade maritime de l'Albanie au Moyen Age: Durazzo et Valona du XIe au XVe siècle*, Thessaloniki 1981, 230–262.

⁵⁸ RCA X, 78, 81, 98, 101, 264.

⁵⁹ RCA XI, 108.

двор једног нотара који ће положити рачуне „у име наследника Анселма de Chauz, бившег генералног викара у Краљевству Албаније“ за новац који је Анселм добио из дворске благајне „ради краљевских послова“.⁶⁰

Док се о емотивном ударцу који је за Марију представљала смрт мужа може само нагађати, о последицама по материјални статус постоје одређене назнаке. Пошто је изгубио поседе у Латинском царству и положаје које је (накратко) стекао у Угарској, док је имања у Француској оптеретио исплатом кћеркиног мираза, Анселм изгледа није имао средстава да породици обезбеђује живот достојан пређашње славе и богатства. Као сведочанство о томе могу се узети не само налог Карла I о додељивању новца Марији у време мужевљевог одсуства и околност да је породица, како се чини, боравила у једном градићу под непосредном краљевском управом, а не на неком додељеном имању, већ и подаци према којима је Анселм у Албанији присвајао приходе драчке архиепископије и узео зајам у износу од 19 унчи злата.⁶¹ С друге стране, хитра одлука Карла I да се изврши обрачун (а свакако и одговарајући повраћај) државног новца који је Анселму био поверен као да указује да се са те стране Марија није могла надати нарочитој широкогрудости. Поврх тога, у неком тренутку између априла и септембра 1275. окончан је брак између њене кћерке Еве и маршала Дрога од Бомона.⁶² С обзиром на то да се Ева, по свему судећи, касније помиње као жива,⁶³ брак је очигледно растављен, можда и услед тога што након Анселмове смрти Дрого више није сматрао ову везу довољно пробитачном.⁶⁴ Ипак, овакав епилог кћеркиног брака можда и

⁶⁰ RCA XI, 206–207.

⁶¹ RCA XI, 162–163; XII, 185. Додуше, праксу присвајања прихода драчке архиепископије Анселм је „наследио“ од свог претходника на положају капетана.

⁶² Вест из априла доступна је данас само као неодређени помен “Еве, кћерке покојног Анселма de Chauz, супруге Дрога од Бомона, маршала Краљевине Сицилије“ (RCA XII, 103), док се у септембру говори о маршаловој намери да отпутује у Ахају „где борави његова будућа супруга“ (RCA XIII, 53–54). Путовање је ипак одложено за следеће пролеће (RCA XIII, 106), када је вероватно обављено и венчање. Међутим, већ у септембру 1277. Дрогова нова жена, Агнеза de Lasola, јавља се као удовица (RCA XVIII, 335). Маршал је свакако умро још пре краја марта те године, када се помињу извршиоци његовог тестамена (RCA XVII, 90).

⁶³ Видети ниже, нап. 102–104.

⁶⁴ Није јасно да ли су Дрого и Ева за пет година брака имали деце. Априла 1277. Дрогов син Адам, познат и као „Адамчић“ (Adenetto), објавио је очеву смрт на краљевском двору (RCA XIV, 188, 230). Упркос деминутиву, Адам је очигледно у ово време био пунолетан (уп. RCA XIV, 242), што значи да је потицао из неке Дрогове везе пре брака с Евом. Већ јуна 1278. и за Адама је забележено да је умро (RCA XVIII, 315, 321, 358–359; XIX, 223), и то без наследника, због чега је његов

није био сасвим неповољан по Марију и њену породицу, јер је то могло значити да им се вратила слобода располагања Анселмовом имовином у Француској. Заиста, марта 1276. у два документа на француском језику настала у Пикардији, завичају породице Кајо, као издавач се помиње „Анселм де Кајеу, син и наследник витеза Анселма де Кајеу, бившег пехарника од Селе (bottellier de Selles)“ који „по савету Марије, моје госпође и моје мајке, и других добрих људи“ дарује поседе опатији Домартен.⁶⁵ Потврду да се радило о породици некадашњег цариградског барона Анселма од Кајоа пружа још један пар даровница истој опатији, издат јуна 1277, чији су ауктори наведени као „Марија де Кајеу, бивша жена господина Анселма де Кајеу, витеза, великог барона и коморника цариградског царства и пехарника од Селе, и Анселм де Кајеу, њихов син“.⁶⁶

Осим што пружају најранија сведочанства о томе да је Марија, поред кћерке Еве, из брака са Анселмом од Кајоа имала и сина који је, према породичном обичају, понео очево име, подаци из 1276. и 1277. указују и да је у то време њој припадала одлучујућа улога у породици – 1276. млади Анселм је јасно истакнут као очев „наследник“, али Марија се јавља као његова „саветница“, док је 1277. Марија наведена као први ауктор даровних докумената, испред сина. На основу тога, намеће се закључак да је и наредни у изворима забележени покрет Маријине породице – одлазак у Србију код њене сестре Јелене 1280–1281. године – био последица њене одлуке. До тог тренутка, о додирима између сестара након што су још

замак предат другој породици (RCA XXI, 22–23). Међутим, у тој забелешци Адам је назван Дроговим „првенцем“ (primogenitus), што наговештава могућност да је било и друге деце. На Дрогов последњи брак и потомство осврће се са нешто мање појединости D. Bácsatyai, „A 13. századi francia–magyar kapcsolatok“, 262.

⁶⁵ M. Champagne, *La châtellenie de Longvilliers du 12e siècle au 14e siècle, ses seigneurs et leurs alliances*, Wambrechies 2007, 16. Коришћено према изводима које доносе N. Petrovich, „La reine de Serbie“, 174, нап. 31, и интернет страна https://fmg.ac/Projects/MedLands/nfraamp.htm#_ftnref911 (конс. 15. марта 2021). Петровић преноси као годину издања 1275, док на интернет страни стоји 1276, која се чини вероватнијом с обзиром на време раскида брака Еве од Кајоа и с њим повезаног претпостављеног „ослобађања“ породичних поседа у Француској. Разлика можда потиче отуд што је датум у документу био забележен на такозвани „француски начин“, према којем се рачунало да нова година почиње о Ускрсу – у том случају, датум који је у документу забележен као март 1275. заправо би одговарао марту 1276.

⁶⁶ *Cartulaire du comté de Ponthieu* (ed. E. Prarond), Abbeville 1897, 277–278. Уп. N. Petrovich, „La reine de Serbie, 174–175, нап. 32.

средином века засновале сопствене породице нема никаквих података.⁶⁷ Ипак, одређене наговештаје може да пружи укрштање расположивих биографских података са вестима о односима између Србије и анжујске краљевине у јужној Италији. У уговору који су 1267. склопили у Витербу, Карло I Анжујски и избегли латински цар Балдуин II посматрали су Србију као непријатељску земљу и могући плен освајачког подухвата који су планирали.⁶⁸ Било је то време када је краљ Урош преговарао о женидби свог и Јелениног млађег сина Милутина византијском принцемом и наступао ратоборно према својим католичким суседима Угарској и Дубровнику, при чему се краљица Јелена заклињала Дубровчанима да ће их упозорити ако краљ буде одлучио да их нападне.⁶⁹ Међутим, већ почетком седамдесетих година 13. века, када је Урошев и Јеленин старији син Драгутин ожењен угарском принцемом, док је угарским жупанијама у близини српске северне границе по свој прилици управљао Јеленин зет Анселм од Кајоа, међу балканским земљама од чијих је властодржаца Карло I очекивао да пошаљу посланике, поред Ахаје, Бугарске и Албаније, нашла се и Србија.⁷⁰ Заиста, током наредних година забележено је више размена посланстава између краљевине Сицилије и Србије – у мају 1273, фебруару и септембру 1274. и фебруару 1279.⁷¹

⁶⁷ Неке претпоставке, преваходно у вези с почетком тог раздобља, износи F. Van Tricht, *Latin Emperors*, 98–99.

⁶⁸ N. Porčić, *Serbia in the Registers*, 136–137.

⁶⁹ Уопштено о спољнополитичким обртима и унутрашњим напетостима током последње деценије Урошеве владавине: *Историја српског народа I*, Београд 1981, 351–356 (С. Ћирковић); Ђ. Бубало, *Српска земља и поморска у доба владавине Немањића I*, Београд 2016, 191–210. Посебно о покушају зближавања са Византијом и проблемима његовог датовања: *Византијски извори*, VI, 22–30 (коментар: Ј. Максимовић); В. Станковић, *Краљ Милутин*, 32–50. Најновије издање Јелениног писма Дубровчанима доноси Н. Порчић, *Документи српских средњовековних владара у дубровачким збиркама. Доба Немањића*, Београд 2017, 37–38, 165–167.

⁷⁰ N. Porčić, *Serbia in the Registers*, 137.

⁷¹ Српско-анжујски додир овог доба нису посебно обрађивани у историографији. За основне напомене видети: *Историја српског народа I*, 353–354 (С. Ћирковић), 437, 439–440 (Ј. Максимовић). Подаци из анжујских регистара објављени су у N. Porčić, *Serbia in the Registers*, 137–146. Треба приметити да је први забележени анжујски посланик упућен у Србију био Никола II од Сент Омера, син Беле, старијег сина Маргарете Угарске и Николе I од Сент Омера, што га је чинило братом од стрица Марије од Кајоа и њене сестре, српске краљице Јелене (видети горе, нап. 19).

Тешко је замислити да поред ових дипломатских додира није постојала и комуникација између Марије и њене сестре. Напротив, њихова лична веза је готово сигурно поспешивала односе два двора, па и давала тим односима одређени ритам – можда не сасвим случајно, раздобље у којем нису забележене размене посланстава поклапа се са Маријиним боравком у Француској.⁷² Из тих личних додира, у контексту политичке блискости између две земље, али и Маријиних особених породичних прилика, изродила се замисао о путовању удовице од Кајоа у Србију „како би видела госпођу краљицу Србије, своју сестру“. Подаци о том путовању, садржани у налогу Карла I од 7. јуна 1280. године – да се Марији de Chauris допусти да са сином, члановима домаћинства (*familia*) и 20 „својих“ коња исплови из неке од апулских лука⁷³ према Србији – указују, с једне стране, да је оно замишљено као посета („како би видела своју сестру“), али да је имало и одређена обележја трајнијег пресељења (покретање Маријиног сина, као и чланова домаћинства и пртљага у обиму сразмерном ангажовању 20 коња).⁷⁴ Ово запажање добија на значају када се имају у виду околности у којима је Марија затекла своју сестру. Средином осме деценије 13. века Јелена се нашла усред драматичне борбе око српског престола између свог мужа, краља Уроша, и њиховог старијег сина Драгутина. Пошто је 1276. однео победу, Драгутин је умирио мајку тиме што јој је доделио на управу простране територије, укључујући област Зете и друге крајеве у јадранском приобаљу српске државе,⁷⁵ особене по знатном уделу аутохтоног становништва католичке вероисповести које је према обрасцима друштвеног, економског, политичког, културног и

⁷² Додуше, то је такође и време када је Србија била захваћена унутрашњим борбама и доживела насилну смену на престолу.

⁷³ Околност да је Марији остављено да бира између три луке у северном делу Апулије (Манфредонија, Барлета и Трани) можда указује да је породица и даље пребивалиштем била везана за те крајеве (видети горе, нап. 60).

⁷⁴ Треба напоменути да у изводу из овог документа објављеном у *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia* I (ed. L. Thallóczy – С. Jireček – Е. Sufflay), Vindobonae 1913, 140–141, стоји да је Марија путовала „са кћерком (*cum filia sua*)“, а не са сином. Ипак, чини се да поверење треба указати варијанти *cum filio suo*, заступљеној код тројице других издавача за које се зна да су текст читали непосредно са изворника – уп. N. Počić, *Serbia in the Registers*, 147. Такође, један италијански регест документа (који је вероватно сачинио Камило Мињери-Ричио) бележи 17 обичних и три бојна коња – уп. N. Počić, *Serbia in the Registers*, 147.

⁷⁵ О настанку и обиму области краљице Јелене: М. Копривица, „‘Држава’ краљице Јелене“, у: Јелена – краљица, монахиња, светитељка: тематски зборник радова посвећених краљици Јелени (ур. К. Митровић), Манастир Градац 2015, 13–25.

верског живота припадало цивилизацији средњовековног хришћанског Запада. На тим територијама Јелена је располагала поседима и приходима које је по свом нахођењу могла и да уступа изабраним појединцима, попут своје сестре.

Није искључено да се управо на пример једног таквог уступања односи изјава, забележена у Дубровнику 27. фебруара 1281, којом „Марија de Chau, сестра преузвишене госпође краљице Србије и целе приморске области“ потврђује да јој је посланик „становника и општине Бара“, једног од приморских градова под Јеленином влашћу, исплатио 200 солида у динарима кованим у српском рударском центру Брскову.⁷⁶ За претпоставити је да се Марија тада налазила у Дубровнику на повратку у јужну Италију, јер следећи подаци о њој – два налога Карла I надзорницима апулских лука из првих дана јуна 1281. године – саопштавају да она и „кнез (comes) Ђорђе, посланик светлог краља Србије“,⁷⁷ након што су „дошли у наше присуство“, с допуштењем јужноиталијанског владара полазе натраг у Србију са 25 коња и 29 људи.⁷⁸ Иако су иза Маријиног заједничког путовања са кнезом Ђорђем могли стајати практични разлози организационе природе, речи Карла I наводе на помисао да је и њихов наступ пред њим био заједнички.⁷⁹ Ако је Марија овом приликом имала и дипломатску улогу, она јој је припала у посебно важном тренутку. Наиме, Карло је делегацију из Србије по свему судећи примио у граду Орвијету у Папској држави, где је боравио од почетка пролећа 1281. ради преговора с папом и другим заинтересованим чиниоцима о покретању велике офанзиве против Византије. Непуних месец дана по одласку српског посланства, Анжујац је са наследником Латинског царства Филипом Куртенеом, Венецијом и папством коначно постигао споразум о савезу, којим је предвиђено да поход отпочне наредног пролећа.⁸⁰

⁷⁶ *Историски споменици дубровачког архива. Канцелариски и нотариски списи* (прир. Г. Чремошник), Београд 1932, 44–45.

⁷⁷ Исти посланик већ је долазио на напуљски двор 1274. године – *Српски биографски речник* III, Нови Сад 2007, 514 (С. Ћирковић); N. Rođić, *Serbia in the Registers*, 142–144.

⁷⁸ У документу од 4. јуна говори се о 30 људи, док је у документу од наредног дана тај број смањен за један.

⁷⁹ Управо у овим писмима Карло придаје Марији додатни значај, називајући је „најдражом/милом рођаком по крви“.

⁸⁰ D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus*, 335–344. Временску блискост Маријине посете анжујском двору и уговора у Орвијету запажа Ђ. Бубало, *Српска земља*, 215–216.

Амбициозни источни планови анжујског владара, у којима се по свој прилици рачунало и са Србијом, осујећени су избијањем устанка против његове власти на Сицилији у рано пролеће 1282. Од тог тренутка, у средишту пажње Карла I, а затим, после његове смрти 1285, и његовог сина и наследника Карла II, били су упорни али неуспешни покушаји да поврате острво по којем је њихова краљевина носила име. Према свим показатељима, источна политика пала је у други план – између осталог, од 1282. па све до почетка 14. века у анжујским регистрима нема белешки о разменама посланстава са Србијом. Исто тако, у њима се више не срећу подаци о Марији од Кајоа. Сведочанства о наредној етапи у њеном животу пружају дубровачки документи. Дана 5. априла 1283. један грађанин Улциња, још једног од градова у приморском делу српске државе којим је управљала Маријина сестра Јелена, изјавио је да је продао барку Гвалтерију de Lafrasara из Барлете по цени од 120 перпера, при чему је 20 перпера примио „у Улцињу, у присуству госпође Марије de Сау, господарице Улциња“, док је преосталих сто исплаћено у Дубровнику приликом предаје пловила.⁸¹ Скоро тачно две године касније, 6. априла 1285, један Дубровчанин се пожалио да му је у Улцињу по налогу госпође Марије de Чау одузето уља, одевних предмета и готовог новца у укупној вредности од 14 и по перпера.⁸² Крајем септембра исте године, приликом истраге коју су дубровачке власти водиле поводом захтева краљице Јелене да јој се измири дуг који је према њој имао дубровачки властелин Пасква Пикураревић, један од сведока питан је да ли је чуо нешто о томе „од госпође краљице или од госпође Марије, њене сестре“.⁸³

Ови подаци одавно су оправдано протумачени као показатељ да је Марија од Кајоа тих година, вероватно још од повратка из Италије средином 1281, трајно боравила у приморском делу српске државе којим је управљала њена сестра краљица Јелена, те да је од Јелене добила на управу град Улцињ.⁸⁴ У том својству, она је својим присуством давала сигурност

⁸¹ *Историски споменици*, 102; *Spisi dubrovačke kancelarije* II (prir. J. Lučić), Zagreb 1984, 247–248.

⁸² *Историски споменици*, 143–144; *Spisi dubrovačke kancelarije* III, Zagreb 1988, 90. Начин на који је оштећени трговац описао случај – најпре му је одузето уља у вредности од 30 перпера, али му је две трећине враћено – подсећа на поступак узимања робе „без купа“ (без плаћања или са неодређеним обећањима о накнадном плаћању), против којег су се Дубровчани и касније жалили српским владарима (уп. Н. Порчић, *Документи*, 60–61, 205–207, 259–260).

⁸³ *Историски споменици*, 146–148; *Spisi dubrovačke kancelarije* III, 150–151.

⁸⁴ Тако већ С. Јиречек, *Geschichte der Serben*, I, 219, и idem, „Staat und Gesellschaft“ III, 36–37 (превод: К. Јиречек, *Историја Срба* I, 181–182; II, 265–266). Улцињ ће

трансакцијама између својих нових поданика и доскорашњих земљака из јужне Италије,⁸⁵ пленила робу и новац трговаца који су пословали у граду и одржавала блиске додире са сестром, дотле да се сматрало да је упућена у њене послове и да њене речи о тим пословима имају подједнак значај као и краљичине. Поред тога, Маријино име се доводи у везу и са опсежном делатношћу коју је њена сестра развила као покровитељ католичких црквених установа и организација на том простору. Према једном тексту сачуваном у две донекле различите верзије које су у 18. веку у Котору пронашли приређивачи црквеноисторијског дела *Illyricum sacrum*, „госпођа Марија од дома Chieriz/Chiutiz из Француске, краљица Зете, то јест Доње Мизије у крајевима Албаније“ основала је 1288. године фрањевачке самостане у четири града у приморју тадашње српске државе – Скадру, Котору, Бару и Улцињу – да би потом била и сахрањена испод пода цркве Свете Марије (касније Светог Марка) у Улцињу, пред главним олтаром, заједно са својим сином Анселмом.⁸⁶ Ранији истраживачи су исправно закључили да су у овом тексту краљевска титула и ктиторске заслуге краљице Јелене грешком повезани са именом и гробом њене сестре Марије, али већ Маријин помен у овом контексту и локација њеног гробног места, у спрези са очигледно блиским односом који је у ово време имала са сестром, чине њену укљученост у Јеленине ктиторске подухвате сасвим вероватном.⁸⁷

1357. године поново бити поменут као засебан посед једног женског члана српске владарске породице – Јелене, удовице цара Стефана Душана. О историји града у средњем веку видети: М. Антоновић, *Град и жупа у Зетском приморју и северној Албанији у XIV и XV веку*, Београд 2003, 45–47 и према регистру; *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља према писаним изворима* (ур. С. Мишић), Београд 2010, 304–308 (К. Митровић).

⁸⁵ У изводу из овог документа објављеном у *Acta Albaniae* I, 140–141, приређивачи су уместо *in presentia* видели речи *in curia*, додуше, уз напомену да је место тешко читљиво. На основу таквог читања, у литературу је ушао податак да је Марија у Улцињу имала (па и подигла) двор. Потоња издања (видети горе, нап. 81) разрешила су ово место као *in presentia*, што наравно не значи да Марија није у Улцињу имала одговарајућу резиденцију која је служила као репрезентативан животни простор и управно седиште господарице града.

⁸⁶ D. Farlati – G. Coletti, *Illyricum sacrum* VI, Venetiis 1800, 440–441; VII, Venetiis 1817, 59.

⁸⁷ У D. Farlati – G. Coletti, *Illyricum sacrum* VI, 429, 440, и VII, 59, 252, име Марија протумачено је као друго име краљице Јелене, па је и Маријин гроб сматран за Јеленин. Запажање да у Улцињу није била сахрањена Јелена, него њена сестра Марија изнели су већ Ч. Мијатовић, „Ко је краљица Јелена?“, 22–23, и С. Јиреček, „Staat und Gesellschaft“ III, 37 (превод: К. Јиречек, *Историја Срба* II, 266), док

Текст који говори о гробном месту Марије од Кајоа не наводи време њене смрти, али садржи један посредан наговештај. У једној од његових верзија каже се да је Марија сахрањена у цркви Свете Марије која је касније постала црква Светог Марка, што би указивало да се не мисли на улцињску катедралну цркву Свете Марије, него управо на цркву фрањевачког самостана који је основала Јелена и чија је посвета промењена у доба млетачке власти.⁸⁸ Према томе, *terminus ante quem* поп за Маријину смрт била би година оснивања самостана – 1288. Таквом решењу не би противречила околност да се Марија после 1285. не помиње у изворима, јер након 1286. у сачуваној дубровачкој грађи наступа вишегодишња празнина. Додуше, постоје подаци који сведоче да су фрањевци били присутни у Улцињу – као и у Котору и Бару – пре 1288, али радило се по свему судећи о заједницама које још нису биле уобличене у самостане са сопственим црквама.⁸⁹ С друге стране, одсуство вести о Марији у наредним сачуваним дубровачким књигама канцеларијских записа, чији низ почиње од 1295, представља прилично поуздан показатељ да она тада више није била међу живима.

Податак да је поред Марије у Улцињу био сахрањен и њен син Анселм завређује посебну пажњу. Овај настављач мушке лозе породице Кајо, највероватније четврти под тим именом рачунајући од Анселма који је 1204. јуришао на зидине Цариграда, први пут се јавља у документима које је по мајчином савету или у заједници с њом 1276. и 1277. издао манастиру Домартен у Пикардији, завичају својих предака по оцу.⁹⁰ Његова очигледна несамосталност у односу на мајку, као и околност да се титулише само као „син“ или „син и наследник“ Анселма (III), снажно указују да је Анселм (IV) у ово доба био још малолетан.⁹¹ С обзиром на то, делује вероватно да се управо на њега односи и помен неименованог сина

Г. Суботић, „Краљица Јелена“, 139–141, томе додаје претпоставку да је Марија учествовала у сестрином ктиторском програму.

⁸⁸ Г. Суботић, „Краљица Јелена“, 140–141.

⁸⁹ Фрањевачка „места“ (јоса) у Котору, Бару и Улцињу помињу се у дубровачким тестаментима из 1283. и 1284. године – *Spisi dubrovačke kancelarije* II, 308, 331. Присуство фрањеваца у Котору забележено је још двадесетак година раније – V. Živković, „Medieval Concerns for Soul Salvation. Testamentary Bequests to the Franciscan Order in Kotor (Cattaro)“, *Balkanica* 43 (2012) 71–72.

⁹⁰ Видети горе, нап. 65 и 66.

⁹¹ У заглављу документа из 1276, које је забележио очигледно добро упућени састављач картулар манастира Домартен, Анселм је означен као *armiger*, то јест, особа која има право да носи грб али (још) није витез.

који је био уз Марију приликом њеног одласка у Србију 1280.⁹² Заиста, када се након вишегодишњег ћутања извора поново наилази на вести о њему,⁹³ као његово пребивалиште помиње се управо Србија – у документу издатом 8. јуна 1289. нови владар анжујске краљевине Карло II, додељује једном свом поданику две трећине прихода од замка Капоселе (вредности 20 унчи), уз напомену да је те приходе „некада поседовао Анселм од Кајоа, али су они поново припали двору јер се титулар, који је отишао у Србију, није вратио у року који му је дат“, то јест, до Ускрса (17. априла), а онда ни у продуженом року до Педесетнице.⁹⁴

Иако је племићки предикат овог Анселма забележен у облику de Cahors, који би упућивао на истоимени град на југу Француске, помен дужег боравка у Србији чини се довољним да отклони сваку сумњу у његову идентификацију са Маријиним сином Анселмом (IV) од Кајоа. У ствари, грешка у предикату могла би се управо објаснити дуготрајним одсуством Кајоових из јужноиталијанског краљевства и његових званичних списа – међу сачуваним актима анжујске канцеларије, име Кајоа последњи пут се јавило у вези са Маријиним путовањем у Србију 1281, док је последњи помен Анселма од Кајоа забележен 1275. и тицао се Анселма (III). Но, након помена из 1289, Анселм (IV) почиње учестало да се јавља у анжујским регистрима. Према тим подацима, он је у зиму 1291/92. био у Кнежевини Ахаји – анжујски двор реаговао је марта 1292. на жалбе ахајских барона, који су оптужили новог кнеза Флорана од Еноа да самовољно присваја добра преминулих Франака староседелаца и дели их новим придошлицама,

⁹² Видети горе, нап. 11 и 74.

⁹³ N. Petrovich, „La reine de Serbie“, 175, нап. 33, везује за Маријиног сина даровницу коју је опатији Валоар у Пикардији априла 1283. издао „Анселм од Кајоа, витез, господар Доминоа... уз пристанак и по вољи моје госпође Марије, моје жене“. Ипак, у овом документу нема ничега што би оправдало такву идентификацију. Напротив, у другом документу, издатом у исто време, извесни „Виљем, господар од Кајоа“ потврђује дар који је дао „господин Анселм од Кајоа, мој брат и мој вазал ... уз пристанак и по вољи госпође Марије, своје жене“, што јасно говори да се радило о припадницима неког другог огранка породице – G. Raynaud, „Chartes françaises du Ponthieu“, *Bibliothèque de l'École des chartes* 36 (1875) 207–208.

⁹⁴ N. Porčić, *Serbia in the Registers*, 152–153. Градић Капоселе налази се у унутрашњости Кампаније, 50 км источно од Напуља, у пределу изворишта реке Селе. Лако је могуће да се титула „пехарника од Селе“, придодата уз име Маријиног мужа Анселма у даровницама које су она и њихов син Анселм издали 1276. и 1277. у Пикардији (видети горе, нап. 65 и 66), односи управо на ову реку, што би значило да је већ старији Анселм добио од анжујских краљева поседе на овом простору.

попут „витеза“ Анселма од Кајоа.⁹⁵ Из 1292. сачуване су штуре напомене које га називају витезом, краљевим фамилијаром и рођаком по крви, а једном приликом је чак изгледа посебно наглашено да се његов племићки предикат јавља како у облику Chau тако и у облику Keu.⁹⁶ Такође, у јулу те године одређено је да му се додели провизија pro gagiis, што би подразумевало накнаду за некакву службу.⁹⁷ Могуће је да се већ тада налазио у пратњи Карла II, који је још од 1289. са својих француских поседа водио дипломатску акцију за окончање рата око Сицилије – у три документа из пролећа и лета 1293, Карло саопштава да „витез и драги нам и верни фамилијар“ Анселм од Кајоа „борави у Француској, у нашој служби“ и налаже свом најстаријем сину Карлу Мартелу, којег је оставио да управља италијанским краљевством, да за њега што пре пронађе неки извор прихода у вредности од 200 унчи.⁹⁸ Изгледа да налажење таквог прихода није ишло лако, јер се у наредном помену Анселма од Кајоа у анжујским регистрима, који потиче из маја 1294, наводи да му је краљ „дао“ 244 унче, по свој прилици као једнократни поклон.⁹⁹

Иако би се према расположивим подацима рекло да је смисао Анселмовог одласка у Ахају и оживљавања веза са јужноиталијанским Анжујцима 1291–1294. био покушај да се обезбеде додатни извори прихода на територијама под њиховом влашћу, упадљиво је да се ове његове активности поклапају са оживљавањем српско-анжујских политичких додира. У лето 1290, смрт угарског краља Ладислава IV, чији је брак са анжујском принцезом Изабелом остао без потомства, отворила је могућност Карлу II да на угарском престолу покуша да устолочи Карла Мартела, свог сина из брака са Ладислављевом сестром Маријом. У превирањима која су уследила, Анжујци су покушавали да штедрим дељењем поседа и

⁹⁵ Иако је документ искористио још К. Н. Ф. Нопф, *Griechenland im Mittelalter und in der Neuzeit*, Leipzig 1867, 339, он није обухваћен реконструкцијом анжујских регистара у серији RCA. Анселмову ахајску епизоду приметио је већ Ч. Мијатовић, „Ко је краљица Јелена?“, 28–29, који је смешта у 1290. или 1291, док је N. Petrovitch, „La reine de Serbie“, 175, нап. 34, датира у 1292. Март 1292. као приближан датум настанка документа могуће је утврдити поређењем са другим белешкама из регистра који наводи Хопф (Reg. 59, fol. 135v – уп. RCA XL, 27–28; L, 554), али догађаји на које се садржина документа односи десили су се током претходних месеци.

⁹⁶ RCA XXXVI, 63, 72; XLIV/2, 502.

⁹⁷ XLIV/2, 494. За значења овог појма видети *Glossarium mediae et infimae latinitatis conditum a domino du Cange. Editio nova* IV, Niort 1885, col. 8c.

⁹⁸ RCA XLIII, 56; RCA XLV, 110; XLVIII, 139.

⁹⁹ RCA XLVI, 128.

повластица привуку на своју страну најкрупније угарске великаше. Међу њих се убрајао и бивши српски краљ Драгутин, који се након што је 1282. препустио српски престо млађем брату Милутину учврстио као господар пространих области с обе стране српско-угарске границе, укључујући и бар неке од територија којима је некада управљао његов деда по мајци Јован Анђео.¹⁰⁰ Стога је 19. августа 1292, документима у којима се као место издања наводи анжујска резиденција Брињол у јужној Француској, Карло Мартел у својству „краља Угарске“ даровао, а Карло II потврдио, Драгутиновом сину Владиславу херцештво Славоније.¹⁰¹ С обзиром на податке о кретању Анселма (IV) од Кајоа, сасвим је могуће да је он био уз Карла II приликом издавања тих даровница, што опет отвара могућност да је Маријин син у овим збивањима имао и улогу посредника између својих анжујских рођака и свог брата од тетке Драгутина.

Постоје назнаке да је, поред Анселма, сведок – па донекле и учесник – настојања Анжујаца да се после 1290. домогну угарског престола могла бити и његова сестра, Маријина кћерка Ева. Након што је 1275. окончан њен брак са маршалом Дрогом од Бомона, о Еви нема сасвим поузданих података. Ипак, Данијел Бачођоји је запазио да се у анжујском документу од 6. октобра 1282. који говори о набавци одеће и тканина за породицу и дворјане Карла I помиње и извесна „Ева од Угарске“,¹⁰² као и да се јула 1300. у списку пратиља анжујске принцезе Изабеле, удовице угарског краља Ладислава IV, на првом месту наводи „госпођа Ева“.¹⁰³ Пошто ни у анжујским регистрима ни у угарским изворима из тог доба није пронашао ниједну другу особу са овим именом, осим кћерке Анселма од Кајоа која се баш из Угарске удала за маршала анжујског краљевства у јужној Италији, Бачођоји је закључио да ове помене треба повезати с њом.¹⁰⁴ Заиста, делује сасвим разложно да би растављена супруга

¹⁰⁰ О приликама у Угарској и Драгутиновој улози: P. Engel, *The Realm of Saint Stephen*, 107–111; П. Рокаи и др., *Историја Мађара*, 89–92, и А. Krstić, „The Rival and the Vassal of Charles Robert of Anjou: King Vladislav II Nemanjić“, *Banatica* 26/2 (2016) 33–40, са упутницама на старију литературу.

¹⁰¹ Због знатних сличности, две даровнице су често у издањима и литератури мешане или сматране за један исти текст – уп. N. Porčić, *Serbia in the Registers*, 132–133, 154–157.

¹⁰² RCA XXVI, 259.

¹⁰³ G. Wenzel, *Magyar Diplomacziái Emlékek az Anjou-korból I*, Budaest 1874, 153. После Еве, наведене су још три „госпође“ и две „госпођице“ (domicelle).

¹⁰⁴ D. Bácsatyai, „A 13. századi francia–magyar kapcsolatok“, 261–264. Додуше, иако је допустио могућност да се ради о Анселмовој и Маријиној кћерки Еви чији је брак са маршалом Дрогом од Бомона 1275. из неког разлога раскинут (уп.

Карловог покојног маршала, кћер такође покојног барона Латинског царства и Карловог намесника у Албанији, чија је породица после његове смрти изгледа имала тешкоћа материјалне природе, живот наставила у женским круговима Карловог двора. У том окружењу, она се одликовала родбинским везама и са Анжујцима и са владарима Угарске, а по свој прилици и искуством одрастања у тој земљи. То ју је свакако могло препоручити да у неком тренутку постане дружбеница краљице Изабеле, чији је живот у Угарској био обележен бројним искушењима,¹⁰⁵ како за време брака са Ладиславом IV тако и након његове смрти, током борби око угарског престола у којима су главни претенденти били управо Анжујци, док су запажену улогу имали и припадници српске владарске породице, такође Евини блиски рођаци.

Расположиви извори не садрже непосредне податке о другим потомцима Марије од Кајоа осим сина Анселма (IV) и кћерке Еве. Ипак, у писмима Карла II из септембра 1302. забележено је да су у водама Драча пирати опљачкали барку којом је извесни Фламинго Ђулијанов из Барлете превозио „десет печа тканина из Шалона разних боја“, украсне предмете и накит намењене „узвишеној владарки и краљици Србије, нашој најдражој

горе, нап. 62), Бачођоји је показао више склоности ка претпоставци да је Ева тада умрла, те да је њена имењакиња поменута 1282. и 1300. заправо била њена истоимена кћерка из брака са Бомоном, која је већ након очеве смрти 1277. остала сироче. У прилог томе, он је навео помињање у јуну 1276. извесне „госпођице/младе даме (domicellam) од Бомона“ као дружбенице својеврсног дечјег двора који је Карло I образовао око свог унука, будућег Карла Мартела (RCA XIII, 128). Међутим, у то време претпостављена кћер Еве од Кајоа и маршала од Бомона још би имала живог оца. У ствари, чини се вероватнијим да се овај помен односио управо на Агнезу, маршалову нову супругу, која је могла бити привремено придружена дечјем двору јер је била нешто млађа од уобичајеног узраста за удају – „damoiselle Агнеза од Бомона“ заиста се јавља као припадница сличне групе у мају 1278, када је већ била удовица (RCA XX, 46–47). Уосталом, Ева од Угарске поменута 1282. није наведена међу децом него усред групе од десетак по свему судећи одраслих жена, од којих је једна била и удовица, а једна, на пример, дојиља мале кћерке титуларног латинског цара Филипа од Куртенеа. Пошто би 1282. претпостављена кћер Еве од Кајоа и маршала од Бомона могла имати највише 11 година, док би сама Ева од Кајоа имала око 26, намеће се закључак да се овај податак ипак односи на потоњу.

¹⁰⁵ Изабела се коначно вратила из Угарске у јужну Италију тек крајем 13. века, када анжујски регистри бележе списак њених пратиља. О њој: М. Wertner, *Az Árpádok családi története*, Nagy-Becskerek 1892, 536–540, као и А. Zsoldos, *Az Árpádok és asszonyaik: a királynéi intézmény az Árpádok korában*, Budapest 2005, 191–192 и према регистру.

рођаци, и племићу Ђорђу de Chau¹⁰⁶. Ко је тачно био овај Ђорђе од Кајоа немогуће је утврдити. Ако је посреди још један син Марије и Анселма (III), он би приликом овог првог и засад јединог познатог помена у изворима већ морао имати најмање око 30, а вероватно и преко 35 година. Стога се нешто изгледнијим чини да се радило о Маријином унуку, сину Анселма (IV).¹⁰⁷ Постоји, наравно, могућност да се радило и о неком сроднику који је дошао, на пример, из Француске, да би наследио породична добра на Истоку. Ипак, околности случаја описаног у писмима Карла II указују на особу која дугорочно борави уз Маријину сестру, српску краљицу Јелену, и заједно с њом наручује и ишчекује тканине из Шалона у Шампањи и другу скупоцену робу са Запада, што би се најпре могло повезати са неким припадником Маријине уже породице.¹⁰⁸

На почетку овог рада изнето је запажање да је Марија, сестра српске краљице Јелене, својим пореклом и животним путем повезала готово све најважније чиниоце веома сложене историјске ситуације у југоисточној Европи средином и у другој половини 13. века. Може се рећи да је кроз овај први целовити приказ њеног живота и делатности то запажање потврђено и додатно поткрепљено. По оцу, Марија је била унука византијског цара и праукука угарског краља, владара водеће православне и католичке силе на том простору чији су међусобни односи током претходна два века одређивали његову политичку динамику. По мајци, она је била праукука латинског цара и наврукука једног француског краља-

¹⁰⁶ Пошто су виновници били житељи Кларенце, главне луке Кнежевине Ахаје, јужноиталијански владар је писао тамошњем кнезу Филипу, његовој супрузи Изабели, као и грађанима Кларенце, а један налог упутио је и свом намеснику у покрајини Отранто, који је наводно прикривао пљачкаше. Епилог случаја сазнаје се из новог писма упућеног грађанима Кларенце јуна наредне године – опљачкане ствари нису враћене, али је капетан Крфа ухватио и повешао пирате, док је надокнада штете стављена на терет витезу Гилберту de Lictaris, који је својевремено и опремио пиратски брод. Садржина ових докумената, чији су текстови били забележени у анжујским регистрима, позната је нажалост само на основу кратких извода објављених у В. Макушев, *Италијанске архиве II*, 33–34, и *Acta Albaniae I*, 159.

¹⁰⁷ Додуше, овде треба имати у виду и да син који се помиње у Маријином друштву приликом путовања у Србију јуна 1280. није именован – видети горе, нап. 11 и 74.

¹⁰⁸ Пажњу привлачи и само име Ђорђе, које се не среће међу припадницима породице Кајо у средњем веку – уп. разгранато али не сасвим поуздано породично стабло објављено (без одговарајућег научног апарата) на интернет страници <http://racineshistoire.free.fr/LGN/PDF/Cayeue.pdf> (конс. 21. март 2021).

крсташа, представника експанзивног западноевропског католичанства чија је појава у југоисточној Европи пореметила обрасце дотадашњег суживота, али и изложила саме дошљаке његовим тековинама. На овакво порекло надовезале би се ране године живота проведене у Угарској, поново у додиру са културном и верском разноликошћу, најпре услед тога што су главни поседи Маријиног оца лежали у пограничном подручју према територији православне Србије, а онда и услед удаје њене старије сестре Јелене за српског краља. Маријин брак са бароном Латинског царства Анселмом од Кајоа, закључен 1254. године, представљао је приближавање западњачкој крсташкој средини из које је потицала њена мајка, али у то време ни оштрица крсташке нетрпељивости није више била тако брита – Анселм је већ био припадник нараштаја који је стасао на Истоку и, штавише, син византијске принцезе. Чак и када се Анселм након пада Латинског царства 1261. прикључио настојањима да се оно обнови у склопу новог таласа западне експанзије који је из свог краљевства у јужној Италији покренуо Карло Анжујски, као друго поље за задовољавање потреба и стремљења породице Кајо у новим околностима јавља се Угарска, што несумњиво треба приписати Маријином утицају. Ипак, Маријина способност да искористи своју повезаност и упознатост са разним чиниоцима присутним на простору југоисточне Европе дошла је до пуног изражаја након што су ови првобитни планови осујећени превирањима у Угарској и мужевљевог смрћу почетком 1274. Приморана да сама нађе начин да обезбеди себе и своје потомство, она се најпре окренула поседима које је њен муж баштинио у свом породичном завичају у далекој Француској, да би затим, вероватно већ 1280. године, одлучила да се пресели у приморске крајеве Србије, где је њена сестра одавно стекла услове да јој пружи сву неопходну подршку. Као што сведоче забелешке о њеном гробу у фрањевачкој цркви у Улцињу, то је – после Срема, Цариграда, јужне Италије и Пикардије – био и њен последњи дом. Међутим, чињеница да исте забелешке уз њен помињу и гроб њеног сина Анселма – за којег је утврђено да је почетком деведесетих година 13. века такође тражио срећу на разним странама, од Ахајске кнежевине преко јужне Италије до Француске – као и да се почетком 14. века уз српску краљицу Јелену јавља још један припадник породице Кајо, сведоче да српско приморје није постало само Маријин дом, него и својеврсно седиште породице коју је она засновала са Анселмом од Кајоа. Управо због таквог епилога, Марија је заслужила да у нашој медијевистици не остане сведена на улогу сестре краљице Јелене чији трагови у изворима омогућавају да се дође до одговора о Јеленином пореклу. Поред тога, она

је значајна и као пример жене високог и разноликог порекла, која се у другој половини 13. века наизглед с лакоћом кретала међу владарима и дворовима југоисточне Европе, прелазећи политичке, верске и културне границе, да би на крају уточиште по својој мери и по мери своје породице пронашла управо у средњовековној Србији у освит њеног највећег узлета.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Извори – Primary Sources

Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia I (ed. L. Thallóczy – C. Jireček – E. Sufflay), Vindobonae 1913.

Cartulaire du comté de Ponthieu (ed. E. Prarond), Abbeville 1897.

Codex diplomaticus Hungariae (ed. G. Fejer), IV/1, Budae 1829.

Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije (ed. T. Smičiklas), IV–VI, Zagreb 1906–1908.

Du Bouchet J., *Histoire généalogique de la maison royale de Courtenay*, Paris 1661

Farlati D. – Coletti G., *Illyricum sacrum* VI–VII, Venetiis 1800, 1817.

Les Registres d'Alexandre IV, vol. I (ed. C. Bourel de La Roncière), Paris 1895.

Les registres d'Innocent IV, vol. III (ed. Élie Berger), Paris 1897.

Porčić N., *Serbia in the Registers of the Angevin Chancery (1265–1295). An Attempt at Reconstruction*, Initial 8 (2020) 119–163.

Raynaud G., *Chartes françaises du Ponthieu*, Bibliothèque de l'École des chartes 36 (1875) 193–243.

Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica I–II (ed. I. Szentpétery), Budapest 1923–1943.

Registri della cancelleria angioina I–L, Napoli 1950–2010.

Spisi dubrovačke kancelarije II–III (прir. J. Lučić), Zagreb 1984, 1988.

Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia I (ed. A. Theiner), Romae 1859.

Wenzel G., *Magyar Diplomacziái Emlékek az Anjou-korból* I, Budapest 1874.

Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа српских* (прир. Ђ. Даничић), Загреб 1866. [Arhiepiskop Danilo i drugi, *Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih* (прir. Ђ. Daničić), Zagreb 1866]

Византијски извори за историју народа Југославије VI, Београд 1986. [*Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije* VI, Beograd 1986]

Данило Други, *Животи краљева и архиепископа српских. Службе* (прир. Г. Мак Данијел – Д. Поповић), Београд 1988. [Danilo Drugi, *Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih. Službe* (прir. G. Mak Danijel – D. Popović), Beograd 1988]

Историски споменици дубровачког архива. Канцелариски и нотариски списи (прир. Г. Чremoшник), Београд 1932. [*Istoriski spomenici dubrovačkog arhiva. Kancelariski i notariski spisi* (прir. G. Čremošnik), Beograd 1932]

Макушев В., *Итальянские архивы и хранящиеся въ нихъ материалы для славянской истории II. Неаполь и Палермо*, Приложение къ XIXму тому Записокъ Императорской академии наукъ 3, Санктпетербургъ 1871. [V. Makušev, *Ital'janskie arhivy i hranjaščiesja v*

nich materialy dlja slavyjanskoj istorii II. Neapol i Palermo, Priloženie k XIXmu tomu Zapisok Imperatorskoj akademii nauk 3, Sanktpeterburg 1871]

Порчић Н., *Документи српских средњовековних владара у дубровачким збиркама. Доба Немањића*, Београд 2017. [Porčić N., *Dokumenti srpskih srednjovekovnih vladara u dubrovačkim zbirkama. Doba Nemanjića*, Beograd 2017]

Литература – Secondary Sources

Bácsatyai D., „A 13. századi francia–magyar kapcsolatok néhány kérdése“, *Századok* 151/2 (2017) 237–278.

Champagne M., *La châtelainie de Longvilliers du 12e siècle au 14e siècle, ses seigneurs et leurs alliances*, Wambrechies 2007.

Ducellier A., *La façade maritime de l’Albanie au Moyen Age: Durazzo et Valona du XIe au XVe siècle*, Thessaloniki 1981.

Dunbabin J., *Charles I of Anjou: Power, Kingship and State-Making in Thirteenth-Century Europe*, London 1998.

Dunbabin J., *The French in the Kingdom of Sicily*, Cambridge 2011.

Engel P., *The Realm of Saint Stephen. A History of Medieval Hungary, 895–1526*, London–New York 2001.

Geanakoplos D. J., *Emperor Michael Palaeologus and the West*, Cambridge (Mass.) 1959. *Glossarium mediae et infimae latinitatis conditum a domino du Cange. Editio nova I–X* (ed. L. Favre), Niort 1883–1887.

Hopf K. H. F., *Griechenland im Mittelalter und in der Neuzeit*, Leipzig 1867.

Jireček C., *Geschichte der Serben I–II*, Gotha 1911, 1918.

Jireček C., „Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien. Studien zur Kulturgeschichte des 13.–15. Jahrhunderts“ III, *Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-Historische Klasse* 58/2 (1914) 1–77.

Krstić A., „The Rival and the Vassal of Charles Robert of Anjou: King Vladislav II Nemanjić“, *Banatica* 26/2 (2016) 33–51.

Marjanović-Dušanić S., *La saintete feminine et les cultes dynastiques en Serbie medievale: la sainte reine Helene d’Anjou*, Les réseaux familiaux: Antiquité tardive et Moyen Âge (éd. B. Caseau), Paris 2012, 125–133.

McDaniel G. L., „On Hungarian-Serbian Relations in the Thirteenth Century: John Angelos and Queen Jelena“, *Ungarn Jahrbuch* 12 (1982–1983) 43–50.

Petrovich N., „La reine de Serbie Hélène d’Anjou et la maison de Chaources“, *Crusades* 14 (2015) 167–181.

Runciman S., *The Sicilian Vespers: A History of the Mediterranean World in the Later Thirteenth Century*, Cambridge 1958.

Saunier-Seité A., *Les Courtenay: destine d’un illustre famille bourguignonne*, Paris 1998

Van Tricht F., „Latin Emperors and Serbian Queens: Anna and Helena. Genealogical and Geopolitical Explorations in the Post-1204 Byzantine World“, *Frankokratia* 1 (2020) 56–107.

Van Tricht F., *The Horoscope of Baldwin II. Political and Sociocultural Dynamics in Latin-Byzantine Constantinople*, Leiden 2019.

Van Tricht F., *The Latin Renovatio of Byzantium. The Empire of Constantinople, 1204–1228*, Leiden–Boston 2011.

Wertner M., *Az Árpádok családi története*, Nagy-Becskerek 1892.

Zsoldos A., *Az Árpádok és asszonyaik: a királyneői intézmény az Árpádok korában*, Budapest 2005.

Živković V., „Medieval Concerns for Soul Salvation. Testamentary Bequests to the Franciscan Order in Kotor (Cattaro)“, *Balkanica* 43 (2012) 67–80.

Антоновић М., *Град и жупа у Зетском приморју и северној Албанији у XIV и XV веку*, Београд 2003. [Antonović M., *Grad i župa u Zetskom primorju i severnoj Albaniji u XIV i XV veku*, Beograd 2003]

Ђ. Бубало, *Српска земља и поморска у доба владавине Немањића I*, Београд 2016. [Đ. Bubalo, *Srpska zemlja i pomorska u doba vladavine Nemanjića I*, Beograd 2016]

Историја српског народа I, Београд 1981. [Istorija srpskog naroda I, Beograd 1981]

Јиречек К., *Историја Срба I–II*, Београд 1952. [Jireček K., *Istorija Srba I–II*, Beograd 1952]

Кандић О., *Манастир Градац – историја и архитектура манастира*, Београд 2005. [Kandić O., *Manastir Gradac – istorija i arhitektura manastira*, Beograd 2005]

Копривица М., „‘Држава’ краљице Јелене“, *Јелена – краљица, монахиња, светитељка*: тематски зборник радова посвећених краљици Јелени (ур. К. Митровић), Манастир Градац 2015, 13–25. [Koprivica M., „‘Država’ kraljice Jelene“, *Jelena – kraljica, monahinja, svetiteljka*: tematski zbornik radova posvećenih kraljici Jeleni (ur. K. Mitrović), Manastir Gradac 2015, 13–25]

Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља према писаним изворима (ур. С. Мишић), Београд 2010. [Leksikon gradova i trgova srednjovekovnih srpskih zemalja prema pisanim izvorima (ur. S. Mišić), Beograd 2010]

Мијатовић Ч., „Ко је краљица Јелена?“, *Летопис Матице српске* 217/1 (1903) 1–30. [Mijatović Č., „Ko je kraljica Jelena?“, *Letopis Matice srpske* 217/1 (1903) 1–30]

Поповић М., *Српска краљица Јелена између римокатоличанства и православља*, Београд 2010. [Popović M., *Srpska kraljica Jelena između rimokatoličanstva i pravoslavlja*, Beograd 2010]

Рокаи П. и др., *Историја Мађара*, Београд 2002. [Rokai P. i dr., *Istorija Mađara*, Beograd 2002]

Српски биографски речник I–VII, Нови Сад 2004–2018. [Srpski biografski rečnik I–VII, Novi Sad 2004–2018]

Станковић В., *Краљ Милутин*, Београд 2012. [Stanković V., *Kralj Milutin*, Beograd 2012]

Стојковски Б., „Краљица Јелена и Угарска“, *Јелена – краљица, монахиња, светитељка*: тематски зборник радова посвећених краљици Јелени (ур. К. Митровић), Манастир Градац 2015, 41–47. [Stojkovski B., „Kraljica Jelena i Ugarska“, *Jelena – kraljica, monahinja, svetiteljka*: tematski zbornik radova posvećenih kraljici Jeleni (ur. K. Mitrović), Manastir Gradac 2015, 41–47]

Суботић Г., „Краљица Јелена Анжујска – ктитор црквених споменика у Приморју“, *Историјски гласник* 1–2 (1958) 131–147. [Subotić G., „Kraljica Jelena Anžujaska – ktitor crkvenih spomenika u Primorju“, *Istorijski glasnik* 1–2 (1958) 131–147]

Узелац А., *Под сенком пса. Татари и јужнословенске земље у другој половини 13. века*, Београд 2015. [Uzelac A., *Pod senkom psa. Tatari i južnoslovenske zemlje u drugoj polovini 13. veka*, Beograd 2015]

Харди Ђ., „Господари и банови Оностраног Срема и Мачве у 13. веку“, *Споменица Историјског архива „Срем“* 8 (2009) 65–80. [Hardi Đ., „Gospodari i banovi Onostranog Srema i Mačve u 13. veku“, *Spomenica Istorijskog arhiva „Srem“* 8 (2009) 65–80]

Харди Ђ., „Један прилог питању византијског наслеђа на тлу Овостраног Срема (Sirmie Citerioris)“, *Зборник радова Византолошког института* 54 (2017) 117–142. [Hardi Đ., „Jedan prilog pitanju vizantijskog nasleđa na tlu Ovostranog Srema (Sirmie Citerioris)“, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 54 (2017) 117–142]

Nebojša Porčić

MARY, THE SISTER OF QUEEN HELEN OF SERBIA

Summary

Information about Mary, the sister of Helen, queen consort of King Uroš I of Serbia, had a key role in the quest for the long-elusive answer to the question of Helen's origins. However, it can be argued that Mary is in her own right an important historical personality, whose family background and life course mirror the great complexity of the political, religious and cultural landscape of southeastern Europe in the 13th century. The paper begins by readdressing the issue of Mary's and Helen's origins in order to reaffirm the solution proposed by Gordon McDaniel, which has not met with an appropriate response in historiography. Then, following in the path of three recent studies published abroad (N. Petrovich, D. Bácsatyai, F. Van Tricht), it chronologically follows and attempts to shed light on the episodes of Mary's life recorded in available sources. These include her marriage to Anselm (III) of Cayeux, a baron of the Latin Empire of Constantinople, in the lead-up to that Empire's collapse in 1261, their subsequent attempts to rebuild their lives in exile through links with the courts of Mary's Angevin relatives in the Kingdom of Sicily (where Anselm arranged a marriage for their daughter Eva) and of Mary's Hungarian homeland, and finally Mary's own efforts to provide for her family after Anselm's death in early 1274, first on Anselm's family possessions in northern France and then in her sister Helen's appanage on the Adriatic coast of the Kingdom of Serbia. This last move apparently proved to be the best solution, since Mary is last mentioned in 1285 as the mistress of the Serbian coastal town of Ulcinj and is also reported to have been buried there. In fact, her son Anselm (IV), who is recorded as staying in Serbia in 1289, but tried his fortune in the Principality of Achaea, Angevin southern Italy and France in 1291–1294, was also reportedly buried beside her, indicating a more prolonged connection to the Serbian coastland as a family seat.

Оригиналан научни рад

Примљен: 31.03.2021.

Коначно прихваћен за објављивање: 15.06.2021.